

Djelovanje Milke Pogačić (1860. - 1936.) u kontekstu razvoja institucija za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi početkom 20. stoljeća

Stojnović, Maja

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:667304>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-02-24**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA PEDAGOGIJU

**Djelovanje Milke Pogačić (1860. – 1936.) u kontekstu razvoja
institucija za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi
početkom 20. stoljeća**

Diplomski rad

Maja Stojnović

Zagreb, 2020.

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

Djelovanje Milke Pogačić (1860. – 1936.) u kontekstu razvoja
institucija za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi
početkom 20. stoljeća

Diplomski rad

Maja Stojnović

Mentorica: dr. sc. Štefka Batinić

Zagreb, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD.....	5
2. METODOLOGIJA.....	7
2.1. Tip istraživanja	7
2.2. Izvori	8
2.3. Metode obrade podataka	9
3. DRUŠTVENE I GOSPODARSKE PRILIKE U EUROPI NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE	11
4. PRILIKE U HRVATSKOJ KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA.....	12
4.1. Školski propisi u 19. stoljeću	12
4.2. Osnovno školstvo u Hrvatskoj od 1845. do 1874. godine	13
5. RAZVOJ JAVNE SKRBI ZA DJECU I HRVATSKO UČITELJSTVO NA PRIJELOMU STOLJEĆA	16
5.1. Učiteljstvo	19
6. MILKA POGAČIĆ (1860.-1936.) – ŽIVOT I DJELO.....	21
7. DJELOVANJE NA INSTITUCIONALIZIRANJU SOCIJALNOG RADA NA POČETKU 20. STOLJEĆA.....	24
7.1. Okolnosti djelovanja prvih domova/institucija	24
7.2. Učiteljska udruženja na području grada Zagreba	28
7.3. Udruga učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije.....	29
7.3.1. Dječji dan i Dječji blagdan.....	33
7.3.2. Ferijalne kolonije.....	35
7.3.3. Sklonište u Zagrebu	36
7.3.4. Sklonište na Sušaku	36
7.3.5. Dječji dom.....	37
7.4. Udruga učiteljica za vrijeme Prvog svjetskog rata	41
8. KNJIŽEVNI RAD MILKE POGAČIĆ.....	42
9. ZAKLJUČAK.....	49
10. LITERATURA.....	51

Djelovanje Milke Pogačić (1860. – 1936.) u kontekstu razvoja institucija za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi početkom 20. stoljeća

Sažetak

Organizirana skrb za djecu značajna je za društvo i državu te, bez obzira na političke, ekonomske i kulturne razlike, postoji u većini suvremenih društava. Doduše, krajem 19. i početkom 20. stoljeća o organiziranoj državnoj socijalnoj skrbi teško se moglo govoriti. U tom je razdoblju skrb pretežito bila sastavnica dobrotvornog djelovanja Katoličke crkve, udruga civilnog društva te istaknutih pojedinaca koji su svoje humanističko i profesionalno djelovanje ostvarivali i na socijalnom polju. U tom kontekstu ističe se napredno hrvatsko učiteljstvo koje je svoje djelovanje usmjerilo na pomoć siromašnoj, ugroženoj i potrebitoj djeci te je njihov doprinos u počecima organizirane socijalne i odgojne skrbi za djecu izuzetan. Veliku ulogu u toj priči nose učiteljice okupljene u Udruzi učiteljica te posebice predsjednica Udruge – Milka Pogačić. Rad opisuje njeno djelovanje i utjecaj na razvoj institucija za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi te njen pedagoški pristup zanemarenoj djeci.

Ključne riječi: Milka Pogačić, Udruga učiteljica, institucionalna skrb, djeca bez odgovarajuće roditeljske skrbi

The Work of Milka Pogačić (1860-1936) in the Context of Development of Institutions for Children Without Adequate Parental Care at the Beginning of the 20th Century

Abstract

Organized child care is significant for both the society and country and can be found in the majority of contemporary societies regardless of their political, economic or cultural differences. However, at the end of the 19th century and the beginning of the 20th, one can hardly talk about the existence of organized state social welfare. In that time period welfare was mostly a component of humanitarian work of the Catholic church, civil society organizations and prominent individuals who exercised their humanistic and professional activities in the social field. In that context the advanced croatian teachers stood out by directing their work at helping the poor, vulnerable children and those in need. Their contribution at the beginnings of organized social and educational care for children was remarkable. Female teachers who gathered in the teachers association Udruga učiteljica played a big role in this context. The one teacher that especially stood out was the president of mentioned teachers association – Milka Pogačić. This study describes her work and influence on the development of institutions for children without adequate parental care and also her pedagogical approach to neglected children.

Key words: Milka Pogačić, Udruga učiteljica, institutional care, children without adequate parental care

1. UVOD

Tematika odabrana za diplomski rad odnosi se na analizu djelovanja i doprinosa Milke Pogačić razvoju hrvatskog školstva i socijalne skrbi za djecu. Razlog odabira teme jest taj što ju smatramo velikom hrvatskom pedagoškom, društvenom i kulturnom djelatnicom čije je djelovanje početkom 20. stoljeća imalo značajan utjecaj na začetak i razvoj organizirane skrbi za zbrinjavanje djece, njihovu socijalnu zaštitu te unaprjeđenje kvalitete njihovih života.

Teorijska obrada teme započinje prikazom društvenih i gospodarskih prilika u Europi na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Radi se o razdoblju mnoštva revolucionarnih promjena na političkom, ekonomskom i društvenom planu. Samo neke od ključnih pojava tog razdoblja jesu industrijska revolucija te Prvi svjetski rat koji su zauvijek iz temelja promijenili načine života Europljana. Početak 20. stoljeća također donosi i promjenu vladajućeg pogleda na dijete koje se počinje moderno poimati kao individua koja se razvija s osobnim, socijalnim i moralnim predispozicijama, a koje treba poticati i razvijati. Uslijed toga mijenja se i način državne intervencije u skrbi za djecu koja je do početka 20. stoljeća bila zanemariva. Skrb za potrebite uglavnom je bila djelo raznih crkvenih organizacija i dobrotvornih udruga. U radu se također analiziraju školske prilike u 19. stoljeću, položaj učitelja i proces razvoja modernog hrvatskog školstva. To stvara uvjete za poboljšanje obrazovne strukture stanovništva i potiče razvoj intelektualne i građanske elite među učiteljima koji su svojim radom i obrazovanjem unaprijedili pedagošku teoriju i praksu te su se aktivno angažirali oko unaprjeđenja skrbi za djecu.

Nakon teorijskog pregleda slijedi prikaz života i rada Milke Pogačić. Od samog početka njenog profesionalnog djelovanja životne okolnosti dovode ju u doticaj sa zanemarenom, siromašnom djecom koja bitno zaokupljanju njezinu pažnju, stručna promišljanja te pobuđuju empatiju i težnju k dobrotvornom socijalnom radu. Ponukana time, kao predsjednica Udruge učiteljica, pored nanizanih uspjeha u promicanju položaja učiteljstva, osniva Sekciju za našu djecu u nastojanju intenziviranja i proširivanja rada Udruge na socijalnu skrb za djecu.

U radu se nadalje opisuju okolnosti osnivanja i djelovanja prvih institucija za smještaj djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi te se spominju za to ključni pojedinci i udruženja. U nastavku rada slijedi detaljniji prikaz rada Udruge učiteljica i Sekcije za našu djecu koje svojim djelovanjem u području skrbi za djecu u nekoliko godina postižu više nego bilo koja druga institucija do tada. Kao veliki uspjeh Udruge i Sekcije ističu se inicijative Dječji dan i Dječji blagdan koje su niz godina donosile značajnu količinu prihoda kojima su otvarane i financirane razne institucije – ferijalne kolonije, sklonište u Zagrebu, sklonište na Sušaku te dječji dom u Zagrebu u sklopu kojeg se nalazila kolijevka za djecu, azil i sklonište.

Na samom kraju rada analiziraju se dva književna djela Milke Pogačić koja imaju odlike studije slučaja i čime se nastoji dati bolji uvid u njena pedagoška promišljanja, sliku nje kao učiteljice i pedagoginje te vrijednosti kojima se vodila, a koja i u današnje vrijeme smatramo aktualnima.

Analizom djelovanja Milke Pogačić nastojalo se uvidjeti koliko je njen pedagoški pristup imao dodirnih točaka sa suvremenim pedagoškim spoznajama te na koji su način njeno vizionarstvo, implicitna pedagogija i stavovi inspirirali njene suvremenike kao i jesu li oni aktualni i danas.

2. METODOLOGIJA

2.1. *Tip istraživanja*

Ovaj diplomski rad kao fokus ima prikazati i objasniti utjecaj i važnost Milke Pogačić pri razvoju institucija za djecu lišenu odgovarajuće roditeljske skrbi. S obzirom na to da ovaj rad obrađuje povijesno razdoblje između 1860. i 1936. godine, glavna metoda istraživanja bila je analiza dokumentacije iz tog razdoblja. Osim obrade primarne literature, sekundarna literatura koja govori o ovom razdoblju također je bila konzultirana. Samim time, kao što opisuje Mužić (2004), ovo istraživanje je neempirijsko ili drugim riječima, „vaniskustveno“. Unatoč činjenici da rezultati ovakvog tipa istraživanja nisu od izravne koristi pri unaprjeđivanju prakse, ovaj tip istraživanja i dalje ima svoju funkciju. Naime, može se koristiti u akcijskim istraživanjima (Mužić, 2004), a i može poslužiti kao detaljni sekundarni izvor za neko buduće istraživanje sličnog područja. Po vremenskom kriteriju, koji također navodi Mužić, ovo istraživanje također pripada istraživanju povijesti odgoja i obrazovanja. Kroz analizu djelovanja Milke Pogačić moguće je dobiti bitne uvide u povijest hrvatskih odgojnih institucija, što može biti korisno pri razumijevanju kako su se one razvile do danas. Također, ovo istraživanje može biti korisno za potencijalna komparativna istraživanja u budućnosti.

Po Milasu (2005) ovo istraživanje je isto tako moguće kategorizirati kao nenametljivo istraživanje jer istraživanja takve vrste ne traže direktne uzroke i posljedice, već koriste dostupne izvore čija analiza posredno može dovesti do određenih zaključaka o ljudskom ponašanju.

Ovo istraživanje, kao i svako drugo istraživanje, ima svoja ograničenja koja valja navesti. Kako Mužić (2004) navodi, pri proučavanju povijesne građe moguće je da subjektivnost istraživača utječe na njenu analizu pa je tako na primjer moguće da istraživač zanemari neke podatke u korist drugih. Naravno, svakom istraživaču je cilj prikazati predmet istraživanja na što objektivniji način, ali, kao što i Leighninger (1995) uviđa, pri interpretaciji su moguće netočne ili nepotpune interpretacije zbog manjka

osviještenosti o širem kontekstu, uspoređivanja povijesne građe sa trenutačnim stanjem umjesto prezentiranja prošlosti te prikaza povijesnih događaja kroz jedno-faktorsku prizmu.

Dodatno ograničenje se pojavljuje u kontekstu vremena u kojem je ovaj diplomski rad pisan. Naime, 22. ožujka 2020., potres jačine 5.5 po Richteru pogodio je Zagreb, pri čemu je znatno oštećeno središte grada, a time i njegova kulturno-povijesna baština (Zagrebačka katedrala, crkve, zgrada Hrvatskog sabora, muzeji...). To uključuje i Hrvatski školski muzej zbog čega nije bilo moguće pristupiti pohranjenoj arhivskoj građi poput one Udruge učiteljica koja bi koristila ovom radu. Nadalje, pandemija koronavirusa 2020. godine također je utjecala na dostupnost izvora.

2.2. *Izvori*

Podaci izloženi u ovom diplomskom radu prikupljeni su potkraj 2019. i tijekom prve polovice 2020. godine. Korištene su razne vrste izvora kao što su knjige i znanstveni radovi i časopisi. Ovi izvori pomogli su za dobivanje sljedećih podataka:

- društvena, ekonomska i politička slika prijelaznog razdoblja iz 19. u 20. stoljeće
- statusni položaj i obrazovanje hrvatskih učitelja i učiteljica unutar Austro-Ugarske Monarhije te stanje u školstvu
- oblici zbrinjavanja djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi krajem 19. i početkom 20. stoljeća
- informacije o životu i djelu Milke Pogačić
- osnutak i način djelovanja Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije i Sekcije za našu djecu
- pedagoške kompetencije Milke Pogačić

Cijela lista izvora dostupna je na kraju ovog diplomskog rada, a u nastavku je moguće vidjeti izvore koji su bili najvažniji pri njegovu pisanju:

Izvori i literatura:

1. Batinić, Š. (2013). *Kao Hlapić i Gita. Siročad u Hrvatskoj potkraj XIX. i početkom XX. stoljeća*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
2. Batinić, Š.; Gaćina Škalamera, S. (2009). *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849.-2009*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
3. Branica, V. (2006). „Razvoj društvene skrbi za djecu u prvoj polovini 20. stoljeća“, *Ljetopis socijalnog rada*, 13 (1), str. 47-62. (dostupno na <https://hrcak.srce.hr/7592> , 3. lipnja 2019.).
4. Branica, V. (2009). *Institucionalna skrb za siromašnu i nezbrinutu djecu u gradu Zagrebu od 1900. do 1940.*, doktorska disertacija.
5. Cuvaj, A. (1913). *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. I-XI, Zagreb: Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
6. Dumbović, I. (1979). *Milka Pogačić. Društveni i pedagoški rad*. Zagreb: Školske novine.
7. Franković, D. (1958). *Povijest pedagogije i školstva u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
8. Pogačić, M. (1930). *Dvije pripovijesti*. Zagreb: M. Šek. (dostupno na: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564507>, 11.4.2020.)
9. Sladović-Franz, B. (2003). *Psihosocijalni razvoj djece u dječjim domovima*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.

Arhivsko gradivo Hrvatskoga školskog muzeja te časopis *Domaće ognjište* (1900. – 1914.) nisu izravno konzultirani nego tek posredno, preko navedene literature.

2.3. Metode obrade podataka

Pri obradi podataka korištene su metode obrade kvalitativnih podataka. Kvalitativni podaci obrađeni su u tri koraka, slijedeći Milasovu podjelu (2005). Prvo su bili izdvojeni bitni podaci kako bi građa bila sažetija te su potom ti isti podaci prezentirani kroz poglavlja koja su posložena od šireg konteksta prema užem kontekstu.

Kako je spomenuto u ograničenjima rada, nije bilo moguće pristupiti arhivskoj građi pohranjenoj u Hrvatskom školskom muzeju tj. izvornim podacima o životu i djelovanju Milke Pogačić te Udruge učiteljica. Za buduća istraživanja preporučujemo da se ta građa konzultira kako bi se dobio bolji i vjerodostojniji uvid u njihovo djelovanje. Stoga, kao najvažnijima za ovaj rad pokazali su se katalog izložbe *Kao Hlapić i Gita: Siročad u Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća* autorice Štefke Batinić (2013) kao i doktorska disertacija *Institucionalna skrb za siromašnu i nezbrinutu djecu u gradu Zagrebu od 1900. do 1940. godine* autorice Vanje Branice (2009). Spomenuta građa tematski je bila bliska diplomskom radu. Također se korisnom pokazala i monografija *Milka Pogačić. Društveni i pedagoški rad* autora Ivana Dumbovića (1979) koji je, kao što naslov govori, detaljno i opširno sažeo sve relevantne činioce i uvjete u kojima je djelovala. Konzultirani su i udžbenici povijesti pedagogije i povijesni udžbenici koji obrađuju kontekst u kojem se Hrvatska nalazila u razdoblju prijelaza iz 19. u 20. stoljeće. Također, obrađene su *Dvije pripovijesti* Milke Pogačić (1930) u svrhu uvida u njenu osobnu pedagogiju, pedagoška promišljanja i djelovanje.

3. DRUŠTVENE I GOSPODARSKE PRILIKE U EUROPI NA PRIJELAZU IZ 19. U 20. STOLJEĆE

Krajem 19. stoljeća, poznatog i kao „*europskog stoljeća*“ (Batinić, 2013), modernizacijski su procesi zahvatili sve dijelove svakodnevnog života. Dolazi do velikih znanstvenih otkrića te napretka medicine koja spoznavanjem uzročnika brojnih donedavno smrtonosnih bolesti omogućava njihovo uspješno liječenje, a poboljšava se i higijena i prehrana. Razvoj tehnologije i modernizacija mnogih zemalja potiče njihov gospodarski napredak. Dolazi do razvoja komunikacijskih i prometnih sredstava koja omogućavaju lakše širenje napretka diljem čitave Europe – uvjeti života općenito se značajno poboljšavaju. Tome u prilog govori i činjenica o padu mortaliteta djece u ranoj dobi, povećanju prosječne životne dobi te velikom demografskom rastu (Batinić, 2013). Porast broja stanovnika u gradovima rezultat je već spomenutih poboljšanih životnih uvjeta, no i sve prisutnije potrage za poslom i životnom perspektivom stanovnika ruralnih područja jer se od seoskog posla sve teže živjelo. Urbanizacija, tj. brzi rast gradova i širenje gradskog načina života kojem su se prilagođavali novopridošli stanovnici sa sela, značio je, doduše, i pojavu novih problema – gust promet, zagađenje, radničke četvrti bez vodovoda i kanalizacije, buka itd. Novi načini proizvodnje dobara i tehničke inovacije šire se diljem Europe te ju pretvaraju u centar industrijalizacije, financija i trgovine. Javlja se sve veći broj tvornica u kojima tisuće radnika proizvodi industrijska i potrošačka dobra. Tijekom 19. stoljeća radnici nisu imali pravnu zaštitu niti socijalno osiguranje, a redovito su bili prisiljeni raditi u teškim uvjetima. Tek potkraj stoljeća situacija se popravlja pojavom gradskog radničkog proletarijata kao novog društvenog sloja koji se zbog neostvarenih očekivanja od života i rada u gradovima postepeno organizira i traži svoja prava, na taj način popravljajući svoj dotadašnji položaj. Osim radničkog pokreta, krajem 19. stoljeća javlja se i ženski pokret, pokret mladeži kao i niz pokušaja reforme svakodnevnog života koji su se očitovali u afirmaciji sporta i tjelovježbe, zdrave prehrane, promicanju tjelesne higijene i slično (Batinić, 2013).

Upravo je tim promjenama bilo potrebno prilagoditi i odgojno-obrazovni sustav kako bi odgovarao novom vremenu te novim potrebama djeteta (Modrić-Blivajs, 2007).

4. PRILIKE U HRVATSKOJ KRAJEM 19. I POČETKOM 20. STOLJEĆA

Tijekom 19. stoljeća hrvatski je teritorij bio razjedinjen te ga obilježava financijska, politička i gospodarska zavisnost kao i nametanje njemačkog i mađarskog jezika u sklopu Habsburške Monarhije, a kasnije Austro-Ugarske. Hrvatska i Slavonija pripadale su ugarskom dijelu, Dalmacija i Istra bile su pod austrijskom jurisdikcijom, s iznimkom Rijeke, koja je također potpadala pod ugarski utjecaj. Iz vremena obrane Monarhije od Turaka postojala je i Vojna krajina. Upravo ta razjedinjenost hrvatskih zemalja predstavljala je kočnicu gospodarskom i društvenom razvoju (Gross, 1981) te su unutar Austro-Ugarske, unatoč modernizacijskim procesima, bile među najnerazvijenijim zemljama (Batinić, 2013). Dolaskom Ivana Mažuranića na bansku poziciju (1873. – 1880. god.) Hrvatsku obilježavaju brojne liberalne reforme omogućene Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1867. godine te kulturni i gospodarski naponi koji su doveli do pojave građanskog društva i jačanja hrvatskog položaja u nagodbenoj zajednici s Ugarskom (Goldstein, 2003). Mažuranić također reformira osnovno školstvo i obrazovanje učitelja te na taj način postavlja temelje modernog školskog sustava.

4.1. Školski propisi u 19. stoljeću

Od uvođenja Općeg školskog reda (Allgemeine Schulordnung) koji 1774. odobrava carica Habsburške Monarhije Marija Terezija te koji predstavlja jedinstveni administrativni naputak o načinu rada i djelovanja pučkih škola, do donošenja prvog hrvatskog autonomnog zakona iz 1874. moralo je proći punih stotinu godina (Raguž, 2010). Do tog su vremena unutar Habsburške Monarhije, u kojoj u to vrijeme dakle nije postojao jedan opći zakon na kojem bi bio zasnovan školski sustav, škole svojevrijedno osnivane od strane pojedinih plemića, crkvenih redova, gradova i općina, dok je njihovo rukovodstvo bilo u rukama svećenika (Franković, 1958). Općim školskim redom „... je učvršćeno pravo države na organizaciju i kontrolu obrazovanja mladeži, ali ujedno i obveza – kako obveza države na pružanje mogućnosti širokoga spektra obrazovanja, tako i obveza svakog građanina da se obrazuje za buduću ulogu u društvu. Stoga Opći školski red predstavlja temelj modernoga školstva i odlučujući korak prema školstvu

kakvo poznajemo i danas.“ (Horbec, Švoger, 2010, 17). Primjenjivao se u austrijskom dijelu Monarhije. Nakon spomenute uredbe uslijedio je Ratio educationis iz 1777. godine za Ugarsku u čijem se sastavu nalazila i Hrvatska. Njime se propisuje organizacija škola sve do razine sveučilišta, za razliku od Općeg školskog reda koji se koncentrira samo na osnovne škole. Početkom 19. stoljeća izlazi nova naredba pod nazivom Ratio educationis iz 1806. godine kojom se nastojalo pojasniti i prilagoditi dotičnim uvjetima Općeg školskog reda (Cuvaj, I, 1910; prema Raguž, 2010).

Upravo zahvaljujući školskim reformama Marije Terezije, počinjemo govoriti o začecima planskog osposobljavanja učitelja. Donošenjem spomenutog zakona 1774. te školskog sustava 1777. postavljeni su jasni zahtjevi vezani uz izobrazbu i dužnosti ondašnjih učitelja (Batinić, Gaćina Škalamera, 2009). To je također razdoblje u kojem je prepoznata važnost opismenjavanja širokog sloja stanovništva, bez obzira na njihovu etničku, spolnu ili stalešku pripadnost (Iveljić, 2010). Doduše, država samo formalno preuzima brigu za školu, ali u njezinu upravljanju i dalje sudjeluju tijela Crkve, koja u načelu vode glavnu riječ.

Iako je školstvo u 19. stoljeću prema svemu navedenom doživjelo veliki napredak na svim poljima, škola, a osobito način poučavanja na prijelazu u 20. stoljeće, predmet su oštih kritika. Školski propisi nisu pogodovali poboljšanju obrazovanja zbog nedostatka novaca za otvaranje novih škola, nekompetentnosti nastavnčkog kadra, loše kvalitete samog nastavnog procesa koji se očitovao izostankom udžbenika, usmjerenošću na sadržaj, učenjem napamet, šablonskim poučavanjem, krutošću, neprilagođenosti prema dobi, sposobnostima i individualnosti učenika itd., kao i zbog činjenice da većina djece nije uopće polazila školu (Iveljić, 2010).

4.2. Osnovno školstvo u Hrvatskoj od 1845. do 1874. godine

U drugoj polovici 19. stoljeća, točnije 1845. godine, objavljen je novi propis *Systema scholarum elementarium* po čijem ustrojstvu su, uz pokoju izmjenu, djelovale osnovne škole u Građanskoj Hrvatskoj sve do prvog školskog zakona iz 1874. godine. Propis je sadržavao naredbe vezane uz organizaciju i djelovanje osnovnih škola. Nadzor nad

školama je vršilo Ugarsko namjesničko vijeće, dok je u praksi sva uprava bila u rukama Crkve, odnosno župnika i arhiđakona. Uprava i nadzor Crkve nad školama i učiteljima osobito je naglašena nakon sklapanja konkordata između Svete Stolice i Austrije 1855. godine, čime svećenstvo u školstvu postaje još dominantnije (Franković, 1958). Prema naputcima za katoličke nadzornike školskih kotara između ostaloga se može zaključiti kako su učitelji bili u podređenom položaju prema svećenicima. Troškovi za uzdržavanje i osnivanje škola bili su u rukama općina, najčešće uz pomoć lokalne vlastele. Kao što je bio slučaj s donošenjem prošlog školskog sustava 1806. godine, i ovim je propisom napredak u metodičkim postupcima učitelja neprimjetan (Franković, 1958). Broj sustavno otvorenih škola i dalje ne raste pošto je feudalni poredak ukinut tek 1848. godine, a do tada je feudalcima bilo u interesu zadržati seosko stanovništvo u neznanju. S druge strane, seosko stanovništvo obrazovanje još nije shvaćalo kao mogućnost da popravi svoje stanje. To je bio trend koji se nastavio i nakon ukidanja feudalizma. Do šezdesetih godina 19. stoljeća postotak nepismenih brojio je oko 84% što nije odgovaralo novom društvenom i privrednom poretku (Gross, 1981). Upravo se šezdesetih godina u Hrvatskoj obnavlja ustavno stanje čime se stvaraju uvjeti za normalan politički život (Dumbović, 1979). U Hrvatskom saboru 1861. godine započinje rasprava o potrebi reorganizacije školstva. Vodila se između zastupnika Crkve i zastupnika svjetovnih tj. liberalnih pogleda, a neslaganja su većinom bila oko pitanja mora li uprava škola biti u rukama svećenika ili svjetovnjaka (Franković, 1958). Unatoč autonomiji u školstvu koju Hrvatska dobiva nakon Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine, i dalje ostaje financijski ovisna o Ugarskoj. Škole su uzdržavane na teret općina te su ovisile o njihovim malim proračunima.

Tijekom šezdesetih i početkom sedamdesetih godina 19. stoljeća bilo je više inicijativa, podnesaka i prijedloga zakonske regulative o obveznom obrazovanju i preustroju pučkih/narodnih škola. Inicirani od strane vlade, Sabora, učitelja i učiteljske udruge, ti su prijedlozi poticali rasprave i reakcije na saborskim sjednicama, među učiteljima i u dnevnom tisku. Tri su glavne inicijative iz 1860-ih (Gaćina Škalamera, 2014, 101):

- Godine 1861. učiteljski zborovi Zagrebačke preparandije i zagrebačkih glavnih gradskih škola podnijeli su Saboru peticiju Školski sustav za narodne početne

učione i učiteljišta u trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji (Cuvaj, 1910, 7, prema Gaćina Škalamera, 2014).

- Vodeći predstavnici prve učiteljske udruge, Učiteljske zadruge, podnijeli su Saboru 1865. Ustav pučke škole u Trojednoj kraljevini.
- U okviru izabranoga saborskoga školskog odbora 1869. sastavljena je Osnova za pučke škole, poznata kao Vukovićeve osnova, nazvana prema glavnom sastavljaču, kanoniku Stjepanu Vukoviću.

Godine 1870. Školski odsjek Zemaljske vlade sastavio je *Zakonsku osnovu o ustrojstvu narodnih škola*. Tri godine kasnije, stupanjem Ivana Mažuranića na mjesto bana, Zemaljska je vlada sastavila novu zakonsku osnovu, koja je poslužila kao osnova za novi školski zakon (Gaćina Škalamera, 2014). Tek njegovim dolaskom na poziciju bana 1873. godine, na kojoj ostaje do 1880. godine, u Hrvatskoj se modernizira pravosuđe i politička uprava te školstvo napokon ostvaruje do tada najveći napredak (Dumbović, 1979).

„Zakon o pučkim školama i preparandijama iz 1874. prvi je hrvatski školski zakon o obveznom obrazovanju, hrvatski je postao nastavni jezik, normirani su nastavni predmeti u pučkim školama, prava i dužnosti učitelja, nadležnih upravnih tijela i Crkve. Zakon je imao zagovornike i protivnike, ali je razvoj državnoga i stručnoga školskog sustava bio nezaustavljiv, a Zakonom je postavljena osnova za razvoj modernoga nacionalnoga školskog sustava pučkih/osnovnih i učiteljskih škola u Hrvatskoj“ (Gaćina Škalamera, 2014, 99). Zakonom se uvodi obavezno polaženje četverogodišnje osnovne škole, a nadzor crkvenih vlasti zamjenjuje se ustanovom školskog odbora u kojem osim učitelja sudjeluju i roditelji učenika (Dumbović, 1979). Također su regulirani obrazovanje i status učitelja te su općenito stvoreni povoljniji uvjeti za poboljšanje obrazovne strukture stanovništva. Upravo to, ističe Batinić (2013, 20), do kraja stoljeća dovodi do stvaranja intelektualne i građanske elite tipične za srednjoeuropski kulturni krug.

5. RAZVOJ JAVNE SKRBI ZA DJECU I HRVATSKO UČITELJSTVO NA PRIJELOMU STOLJEĆA

Svako društvo ima razvijen određen način pružanja pomoći pojedincima, obiteljima kao i zajednicama u nevolji (Payne, 2005; prema Branica 2009). Neovisno radi li se o tradicionalnoj zajednici, primitivnom društvu ili velikoj civilizaciji možemo pronaći elemente karitativnih aktivnosti od strane pojedinaca, religijskih organizacija ili države (Day, 2000; prema Branica 2009), što se povezuje s osobnom odgovornošću i željom za pomoći osobi u nevolji. Branica (2009, 41) pritom ističe kako se napredak i razvoj zajednice u cijelosti mjeri kroz razvoj svih njenih članova te odnosom prema onim „nemoćnijim“ članovima.

Razvoj skrbi za djecu koja su živjela u najtežim uvjetima, onu siromašnu i nezbrinutu, povezan je s gospodarskim, socijalnim, kulturnim i političkim faktorima. Promjena načina života, vladajućih moralnih vrijednosti i popularnih društvenih stavova u odnosu prema obitelji, djeci, roditeljskim ulogama kao i položaju muškaraca i žena koje je modernizacija neizbježno donijela, utjecala je i na promjenu državnih intervencija s ciljem boljeg odgovora na potrebe i zahtjeve svojih građana. To nas istovremeno dovodi do jače državne intervencije u skrbi za djecu (Branica, 2009). No, većina intervencija bila je u to doba prvenstveno poticana od strane raznih humanitarnih i crkvenih organizacija. Unatoč tome, upravo su te akcije s početka 20. stoljeća označile začetak razvoja šireg socijalnog djelovanja u nadolazećim godinama (Puljiz, 2006; prema Branica, 2009).

U tom se razdoblju na našim prostorima svojim angažmanom i djelovanjem izdvaja inovativno hrvatsko učiteljstvo kao nezanemariv dio hrvatske inteligencije. Druga polovica 19. stoljeća za hrvatsku pedagogiju predstavljala je veliki korak unaprijed. Svojim su prosvjetnim i prosvjetiteljskim radom, stručnim usavršavanjem, samoobrazovanjem te aktivnostima u dobrotvornim društvima za pomoć siromašnoj djeci hrvatski učitelji uvelike doprinosili društvenom napretku (Batinić, 2013).

Bitno je razumjeti, što ističe Batinić (2013, 49), da je u drugoj polovici 19. stoljeća pedagogija na našem području tek bila u procesu svog teorijskog utemeljenja te se pitanju odgoja siročadi, nezbrinute i zapuštene djece pridavalo manje pažnje. Naime,

pedagogija je bila uglavnom učiteljska disciplina te je interes za nju bio u okviru praktične školske discipline, s manje socijalno-pedagoškog sadržaja. Tek dva stručna kongresa – Kongres za istraživanje djece i brige za mladež (održan 1906. godine u Berlinu) i Prvi austrijski kongres za zaštitu djece (održan 1907. u Beču) daju neposredan poticaj sustavnijem učiteljskom zanimanju za pitanja zaštite djece. U tom su se kontekstu istaknuli učitelji Ivan Tomašić i Stjepan Širola koji se u svojim pisanim radovima zalažu za organizaciju cjelokupnog „opskrbnog uzgoja“ u Zagrebu (Batinić, 2013, 50). Unatoč tome, neosporna je činjenica da su svojim prosvjetnim i prosvjetiteljskim radom, stručnim usavršavanjem, samoobrazovanjem te aktivnostima u dobrotvornim društvima za pomoć siromašnoj djeci, hrvatski učitelji uvelike doprinikli društvenom napretku. Bili su najbliže glasu naroda te su iz prve ruke promatrali život radnika i seljaka (Dumbović, 1979). Među spomenutim učiteljima koji su svojim radom značajno utjecali na konceptualizaciju skrbi za djecu te su pridonijeli razvoju različitih oblika skrbi u razdoblju 20. stoljeća na našim područjima istaknula se ujedno i Milka Pogačić (Branica, 2009, 2), koja se zbog svojih mnogobrojnih uspjeha smatra i našom prvom socijalnom radnicom te čijem se djelovanju posvećuju naredna poglavlja rada.

O državnoj intervenciji, a time i razvoju socijalne politike, počinjemo dakle govoriti krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Puljiz (2005, 4; prema Branica, 2009, 41) socijalnu politiku definira kao „*organiziranu djelatnost države i drugih društvenih čimbenika kojoj je cilj prevladavanje socijalnih rizika, pomoć siromašnim i isključenim pojedincima i socijalnim skupinama, ujednačavanje životnih šansi te, općenito, unapređivanje socijalne dobrobiti građana*“. Svoj je razvoj započela u zapadnom dijelu Europe te se postepeno širila u ostale dijelove svijeta. Početkom 20. stoljeća, unatoč razvoju i modernizaciji društva na svim poljima, javlja se goruće pitanje nataliteta i velike smrtnosti djece što neizbježno podiže svijest o stanju populacije te brojne države potiče na akciju (Gauthier, 1996; prema Branica, 2009). Naime, Šilović (1915; prema Batinić, 2013, 30) iznosi podatke o stanju na području Hrvatske – tijekom prvih pet godina 20. stoljeća u prosjeku je 20% živorođene djece umiralo u prvoj godini života, a taj je postotak u pravilu bio nešto veći u gradovima nego u selima – u Zagrebu 3% veći nego u Zagrebačkoj županiji, a u Osijeku 7% veći nego u Zagrebu. Autor (1915; prema Batinić, 2013, 30) također navodi i problem velikog broja „nezakonite djece“ u Zagrebu – 1909. bilo ih je 702 od 2477 rođenih – 29%, a 1911. 571 od 2409 rođenih – 24%.

Problem za takvu djecu predstavljala je društvena stigmatizacija te nemogućnost odrastanja u primjerenom i poticajnoj okolini, s ograničenim obrazovnim šansama te malim izgledima za uspjeh na društvenoj ljestvici (Batinić, 2013).

Tako su neke države ulagale u promociju obitelji kao institucije – poput Njemačke, Španjolske, Italije, Francuske, Švicarske, dok su druge više brinule o dobrobiti obitelji - Amerika, Norveška, Švedska (Branica, 2009). Prvi elementi obiteljske politike usmjeravali su se također i na borbu protiv siromaštva. Gauthier (1996, 39; prema Branica, 2009, 43) ističe četiri područja na koja su se odnosili prvi oblici državne potpore obiteljima:

1. obrazovanje i informiranje majki o skrbi za djecu
2. pružanje medicinske i materinske podrške
3. pružanje obiteljima jednokratne materijalne pomoći
4. poboljšanje radnih uvjeta majki

Iz perspektive socijalne politike, područje skrbi za djecu u Europi počinje se razvijati još u 18. stoljeću i to zbog shvaćanja da sigurnost države kao i pozicija vlasti vladara ovisi o tome koliki će broj stanovnika biti sposoban za proizvodnju i ratovanje. Kako je to bilo vrijeme velikih društvenih promjena te je proces industrijalizacije za sobom vukao niz društvenih promjena koje su utjecale na način života i rada, u tom su se razdoblju djeca počela postepeno štititi zakonima koji su uređivali pitanje rada djece (Puljiz, 2000; prema Branica, 2009).

No, oblici pomoći djeci, majkama i obiteljima koji su se razvijali od kraja 19. i početkom 20. stoljeća bili su, kako je već spomenuto, većinom dobrotvorne naravi. Državna intervencija koja je na području Hrvatske postojala do Drugog svjetskog rata imala je sporednu ulogu dok je prednjačila uloga dobrotvornih i ženskih udruženja (Branica, 2009).

5.1. Učiteljstvo

Na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće hrvatsko je učiteljstvo predstavljalo značajan dio hrvatske inteligencije te je djelovalo na buđenju nacionalne svijesti, nacionalnog potvrđivanja kao i prava na nacionalne slobode, nezavisnost, vlastite kulturne putove i nacionalno ujedinjenje (Matić, 1979; prema Dumbović, 1979), čineći na taj način velike korake u svome razvoju. Od 1859. godine kada izlazi prvi broj *Napretka* pa sve do početka Prvog svjetskog rata u Hrvatskoj se izdavalo čak 30-ak različitih pedagoških časopisa (Batinić, 2013). Pokretali su ih i uređivali većinom upravo učitelji. Mnogi od njih bili su pobliže upoznati s teškim sudbinama brojne djece te su svoja opažanja i iskustva, potaknuti novim pedagoškim i psihološkim spoznajama početkom 20. stoljeća, iznosili u stručnim časopisima.

Različiti pedagoški pokreti koji se javljaju krajem 19. i u prvim desetljećima 20. stoljeća rezultat su procesa modernizacije društva, razvoja psihologije i pedagogije te kritike „stare“ škole.

Generacije učitelja koji su djelovali u tom razdoblju i prijelazu u novo, tzv. „stoljeće djeteta“ (prema istoimenoj knjizi Ellen Key iz 1900. godine), svojim su prosvjetnim i prosvjetiteljskim radom, staleškim djelovanjem, stručnim usavršavanjem te samoobrazovanjem dali vlastiti doprinos unaprjeđenju ondašnje pedagoške prakse i teorije (Batinić, 2013). Brojni poznati učitelji i pedagozi tog vremena djelovali su u sklopu tada aktualnih pravaca, koji su uključivali reformsku pedagogiju, kritiku kulture te društveno-pedagoške pokrete (Gudjons, 1994). Svojim su djelovanjem, vođeni postavkama spomenutih pravaca, kritizirali stanje u pedagogiji, obrazovanju kao i tada postojeće vrijednosti. Krećući se na tragu europskih pedagoških krugova koji u to vrijeme govore o „školi budućnosti“ i pedagogiji koja polazi od djeteta („vom Kinde aus“), i određen broj hrvatskih učitelja prihvaća promjenu paradigme te se svojim djelovanjem zalaže za razvoj potencijala djeteta usmjerenih na budućnost, miješane grupe mladih po spolu, pristup obrazovanju za žene, vezu s prirodom, osjećajima i doživljajima (Branica, 2009). Nastojali su afirmirati aktivno učenje, samostalnost djeteta, školsku demokraciju i niz drugih sastavnica modernog školstva (Batinić, 2013).

Bili su socijalno aktivni i kritički orijentirani prema društvenim procesima i sustavima tog vremena (Gudjons, 1994).

Djelovanje ondašnjih učitelja bilo je usmjereno i na pomoć siromašnoj, ugroženoj i potrebitoj djeci te je njihov doprinos u početcima organizirane socijalne i odgojne skrbi za djecu izuzetan. Batinić (2013, 21) ističe: „*Njihov aktivizam nije bio samo refleksija inspirativnog pedagoškog ozračja europskog fin de sieclea nego i odraz realnih socijalnih prilika u Hrvatskoj toga doba te već dokazanog učiteljskog entuzijazma, humanizma i patriotizma.*“.

Veliku ulogu u toj priči nose učiteljice okupljene u Udruzi učiteljica i oko časopisa *Domaće ognjište*. Prema Batinić (2013), osim uvjetno rečeno rodne i društvene predodređenosti, istaknutijem humanitarnom i socijalnom djelovanju učiteljica pridonio je i zakon iz 1888. godine (čl. 152.), prema kojem su se učiteljice udajom odricale službe. Učiteljice koje su odlučile ne stvarati vlastitu obitelj, već se posvetiti službi, angažirale su se na kulturnome, književnom kao i humanitarnom polju te sve do ukidanja celibata 1914. godine njihov pedagoški rad nadilazi okvire uskog nastavnog rada u učionici (Batinić, 2013).

Jedna od njih bila je i Milka Pogačić.

6. MILKA POGAČIĆ (1860.-1936.) – ŽIVOT I DJELO

Milka Pogačić značajna je osoba naše kulturne povijesti te je jedna od onih kojima možemo zahvaliti što je danas osnivanje odgojnih i socijalnih ustanova, jaslica, dječjih vrtića, dječjih domova kao i odmarališta te igrališta za djecu sasvim uobičajena praksa i svakodnevna briga. Današnje školstvo i socijalna zaštita potvrđuju njene principe i inicijative što mnogo govori o suvremenosti vrijednosti i uvjerenja kojima se čvrsto i neumorno vodila u svome radu (Dumbović, 1979), a o čemu će biti detaljnije pisano u nastavku rada.

Rođena je 10. veljače 1860. godine u Zagrebu gdje 1880. završava Kraljevsku preparandiju za djevojke te iste godine postaje namjesnom učiteljicom (učiteljska pripravnica) na jednoj pučkoj školi u Zagrebu. Time započinje njen pedagoški rad kojim se predano bavi do kraja svog života (Dumbović, 1979). Već na samom početku profesionalne karijere pronalazi se u situacijama koje bitno određuju njenu osobnu pedagogiju te ju usmjeravaju u profesionalnom razvoju. Cuvaj (1913, 235) na tom tragu ističe školu u Petrinjskoj ulici koju je pohađao najveći broj siromašne i zapuštene djece te kojima je kao njihova učiteljica pridavala svu svoju pažnju i brigu: *„Otvorila joj je svoje srce, svoju dobru dušu i nije se zanimala za to, da li su joj ta djeca naučila lekciju, znadu li pisati, već ih je pitala, zašto su im lica tako izmučena i blijeda, zašto im je pogled tako tužan. I vidjela je, da njih već tako male bije život, da stradaju već u onoj dobi, u kojoj bi im trebalo najviše sreće, ljubavi i toplote. Ona je već u njihovim bijednim licima čitala optužbu nesamo proti njihovim roditeljima, koji su ih često – omamljeni alkoholom – nemilo zlostavljali, već proti čitavom ljudskom društvu, koje je sasvim odnemarilo sve svoje buduće članove. Milka Pogačić proniknula je duboko u dušu zapuštene djece, ona je - kako je to o njoj naš jedan uvaženi naučnjak rekao, upravo nenatkriljiva u poznavanju duše zapuštenog djeteta.“* Kao i tada, prije više od stotinjak godina, i danas lako možemo naići na dijete opisano tim citatom. Veličina Milke Pogačić upravo je u tome što je gledajući na dijete pred sobom uvijek išla korak dalje od onog što je na prvu vidljivo – njegove loše ocjene, nepohađanje nastave, negativan vršnjački utjecaj... Ono što je nje govala u svome radu bili su humani odnosi koje je nastojala uspostaviti sa svojim učenicima, nastojeći prvenstveno razumjeti dijete nasuprot zahtjevu da djeca bespogovorno razumiju nju. Prema riječima Dumbovića

(1979), učiteljskom, odgajateljskom i pedagoškom radu pristupala je s ljubavlju kao glavnom pretpostavkom za takav rad. Redovitim samorefleksijama pokušavala je dokučiti na koji je način moguće istovremeno podići samopouzdanje djeteta i njegov akademski uspjeh. Dokaze takvog načina razmišljanja iščitavamo iz njenih brojnih članaka objavljivanih u časopisima te iz više pripovijesti koje je napisala i objavila pod skupnim naslovom *Iz mojega svijeta* (1905) posvećenih upravo sudbinama djece poput onih s kojima se u svome životu susretala – zapuštenih i zlostavljanih, onih koji su odstupali od prosječnog ponašanja (Batinić, 2013). Neumorno je nastojala pronaći, ublažiti ili ukloniti uzroke neprihvatljivog ponašanja jer je smatrala da je toj djeci pomoć najpotrebnija te da su ti uzroci zapravo izvan djeteta.

Mnogi su kolege i suvremenici isticali njenu predanost svome pozivu, nesebičnost, kao i dosljednost djelovanja, što je Marković (1930; prema Dumbović, 1979, 34) sročila sljedećim citatom; „*Ona je stvarala svagdje, gdje se našla: i kao učiteljica u školi, i kao socijalni radnik u životu i kao pisac i pjesnik u svojoj sobi. Zato se njezin rad pjesnički, socijalni i pedagoški pokrivaju, popunjuju, jer su iznikli iz iste potrebe duše: da se drugima daje*“.

Tijekom godina svoga rada postigla je velike uspjehe. Godine 1901. osniva udruženje Klub učiteljica kojem je cilj bio unaprijediti položaj učiteljica te također humanitarno djelovati (Branica, 2009). Kao nasljednica Kluba učiteljica 17. svibnja 1904. godine osnovana je Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije koja se u prvim godinama postojanja pretežito bavila staleškim pitanjima te održavanjem časopisa *Domaće ognjište*. S vremena na vrijeme priređivala bi zabavne večeri, dobrotvorne priredbe u korist humanitarnog društva Dobrotvor kao i raznovrsna predavanja (Batinić, 2013). Udruga je rad na području skrbi za djecu znatno proširila i intenzivirala osnivanjem Sekcije za našu djecu (Branica, 2009). Naime, 24. kolovoza 1907. godine na četvrtoj glavnoj skupštini Pogačić je predložila da Udruga svoj rad proširi i na socijalno polje te je Sekcija službeno osnovana 10. veljače 1908. Cilj joj je bio pružanje materijalne i moralne pomoći djeci kojoj je takva pomoć najpotrebnija (Batinić, 2013). Pogačić unutar Sekcije pokreće niz aktivnosti i institucija usmjerenih na skrb za potrebitu djecu: osnovane su ferijalne kolonije za boležljivu i nedovoljno razvijenu djecu, kao i kolijevka, sklonište i azil za djecu te dječji dom, organizirani su Dječji dani te podjela pomoći siromašnoj djeci (Almanah grada Zagreba 1932 (Kalinić ur.) i Cuvaj, 1913;

prema Branica, 2009). Osim djelovanjem u Udruzi učiteljica, socijalni angažman Milke Pogačić nastavio se i tijekom Prvog svjetskog rata vođenjem kuhinje Crvenog križa te aktivnostima u Ratnom kumstvu odnosno Materinstvu – udrugama koje su skrbile za siromašne i ugrožene obitelji (Batinić, 2013).

Pogačić se osim spomenutog posebno isticala i svojim nastojanjima u poboljšanju i unaprjeđenju ženskog obrazovanja, zahtijevajući jednaka prava na školovanje te reformu ženskih škola u skladu s potrebama suvremenog života (Dumbović, 1979). Godine 1901. započinje svoj rad u Višoj djevojačkoj školi u Zagrebu kao učiteljica te dobiva ideje za promjenu obrazovnog programa. Donosi njegovu reformu dodavši znatno više praktičnih sadržaja „u kojima djevojke uče sve, što svaka žena, svaka kućanica danas mora znati“ (Cuvaj, 1913, 236). Nakon izgradnje nove zgrade u Draškovićevoj ulici 1909. imenovana je ravnateljicom te škole, smjer kućanstva (DAZ 152. I. ženska građanska škola, Vlačka ulica, historijat fonda; prema Branica, 2009). Dumbović (1979) naglašava da Pogačić nije izdvajala žensko obrazovanje od muškog, već je isticala da su žene jednako sposobne za sva zvanja kao i muškarci te se zapravo protivila zapostavljanju ženskog obrazovanja od strane društva. Vjerovala je da je obrazovanje potrebno za sve ljude te da je ono najbolje sredstvo u borbi protiv materijalne i duhovne zaostalosti.

Pogačić se istaknula i svojim književnim radom. Piše niz pjesama koje su objavljivane u *Vijencu* te u dječjim časopisima *Bršljan* i *Smilje*, a svoju prvu knjigu pjesama izdaje 1888. godine (Branica, 2009). Osim pjesama, neka od njenih istaknutijih djela uključuju i pripovijetke, novele, romane i humoreske (Batinić, 2013). U izdanju Narodne knjižnice 1929. godine izdana joj je knjiga o kućanstvu. Bila je dugogodišnja urednica obiteljskog/ženskog lista *Domaće ognjište* - od 1902. do 1911. godine (Batinić, 2013; Almanah grada Zagreba 1932. (Kalinić ur.) i Cuvaj, 1913.; prema Branica, 2009).

Umirovljena je 18. kolovoza 1921. godine kao pučka učiteljica, no sa svojim aktivnostima ne prestaje do kraja života. Hrvatski pedagoško-književni zbor imenuje ju svojom članicom 1921. godine (Dumbović, 1981; prema Branica 2009).

Godine 1929. kao tajnica Materinstva odlikovana je ordenom Svetog Save V. reda, a 1930. godine ordenom Svetog Save IV. stupnja te je odlikovana i za djelatnost u Crvenom križu. Umrula je 11. travnja 1936. u Zagrebu u 77. godini života.

7. DJELOVANJE NA INSTITUCIONALIZIRANJU SOCIJALNOG RADA NA POČETKU 20. STOLJEĆA

7.1. Okolnosti djelovanja prvih domova/institucija

Već je spomenuto da je briga za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi do početka 20. stoljeća bila pretežito sastavnica humanitarnog djelovanja, dok se o javnoj, organiziranoj državnoj socijalnoj skrbi teško moglo govoriti (Batinić, 2013). U razdoblju prijelaza iz 19. u 20. stoljeće hrvatski su teritorij obilježavala politička previranja, rascjepkanost, različito zakonsko uređenje, većinsko poljoprivredno stanovništvo, polagana industrijalizacija i akumulacija kapitala, slabo razvijena infrastruktura, zatim Prvi svjetski rat te velika suša i glad potkraj rata (Branica, 2006, 5). U tim je okolnostima svejedno skrb i dalje bila organizirana najčešće od strane Katoličke crkve, udruga civilnog društva te istaknutih pojedinaca koji su svoje humanističko i profesionalno djelovanje ostvarivali i na socijalnom polju. Tek završetkom Prvog svjetskog rata može se reći da se povećava državna intervencija u formalnom smislu donošenjem zakona i uredbi kojima se nastojalo urediti područje socijalne skrbi (Branica, 2006).

Organizirana skrb za djecu važna je za društvo i državu te se bez obzira na političke, ekonomske i kulturne razlike pronalazi u većini društava (Branica, 2006). Rat je u tom pogledu djelovao kao „*socijalno otrežnjenje*“ (Batinić, 2013, 109) kada se velik dio stanovništva našao na granici egzistencije, a broj socijalno ugrožene djece značajno narastao. U to vrijeme kao jedan od glavnih razloga potrebe javne organizirane državne skrbi za zapuštenu djecu bio je također i „*...naglašavanje povezanosti zapuštene djece i maloljetničkih prijestupa i zločina jer, ako ne iz humanog, država bi barem iz čisto utilitarnog razloga trebala više ulagati u zaštitu djece i prevenciju neprihvatljivog ponašanja.*“ (Batinić, 2013, 109). O tome je pisao i Gabarino (1992; prema Branica, 2009) prema kome se dobrotvorna pomoć obiteljima mogla promatrati iz dva kuta: s jedne strane iz humanitarnog nastojanja da pomognemo nesretnima, a s druge kao politička briga oko antisocijalnog ponašanja članova društva. Vođene time, osim putem različitih oblika materijalnih i naturalnih pomoći, socijalne su agencije intervenirale s

namjerom smanjenja mogućnosti da siromašna, ugrožena djeca postanu prijestupnici, delinkventi ili trajni teret društva.

U navedenim okolnostima od sredine 19. stoljeća akcijama pojedinih humanitaraca, dobrotvornih društava i crkvenih redova osnivaju se institucije za zbrinjavanje siromašne djece i one bez odgovarajuće roditeljske skrbi – hranilišta, čuvališta, pjestovališta, sirotišta, skloništa, zakloništa...(Batinić, 2013, 37).

Prvi pokušaji osnivanja institucija za siromašnu djecu rane dobi odnose se na hranilišta i čuvališta na području Kraljevine Hrvatske i Slavonije (Cuvaj, II, 1910, 167; prema Batinić, 2013, 37). U Karlovcu je 1842. godine učitelj jezika Ernest Budimir Jurjević otvorio čuvalište za malu djecu. Dvije godine kasnije dolazi do pokušaja osnivanja hranilišta za nejaku djecu u Zagrebu za pomoć siromašnim preopterećenim roditeljima, no u nedostatku „*plemenitih čovjekoljuba*“ inicijativa je neuspješna, a na neuspjeh nailazi i 1845. kada zalaganjem Dragutina Klinggräffa aktualnim postaje pitanje osnivanja čuvališta za malu djecu. Godinu kasnije, 1846., javlja se ideja osnivanja zavoda za čuvanje nejake siromašne djece u Varaždinu potpomognuta sredstvima od 20.000 forinti koje oporukom za siromašne ostavlja kanonik Matija Megjeri. Nadalje, u Karlovcu djeluje zavod za čuvanje male djece Kleinkinderbewaranstalt koji nije bio isključivo socijalna ustanova, ali je primao i siromašnu djecu obaju spolova uz predočenje dokaza o siromaštvu, što ih je u ondašnje vrijeme izdavala gradska općina.

Bitno je spomenuti izuzetan doprinos *gospojinskih društava* osnivanih od sredine 19. stoljeća diljem Hrvatske koja su se, kao jednom od svojih glavnih djelatnosti, bavila karitativnim radom (Batinić, 2013). Naime, u drugoj polovici 19. stoljeća započinje razvoj i ekonomsko jačanje građanske klase što je suprugama iz imućnijih građanskih obitelji omogućilo unajmljivanje profesionalne pomoći za vođenje domaćinstva te im ostavljalo više vremena za slobodne aktivnosti koje su provodile u druženjima i izlascima u javnost. U početku su to činile u okviru salona shvaćenog kao polu-javnog prostora (Sklevicky, 1984, 415; prema Prlenda, 2005, 321), djelujući unutar okvira koji im je u tradicionalnom patrijarhalnom poretku bio najbliži, a uključivao je i karitativni rad. Takve su prve gospojinske odbore vodile supruge dobrostojećih trgovaca i plemića. Prvo gospojinsko društvo u Zagrebu, *Frauen-Verein*, osnovano je 1855. godine radi pomaganja zavoda za „*čuvanje dječice siromašnih roditelja*“, kada je i nadbiskup Juraj

Haulik (1788. - 1869.) utemeljió zakladu za podupiranje njegova rada (Batinić, 2013, 38). Društvo je dakle uzdržavalo spomenuti zavod za siromašnu predškolsku djecu zaposlenih roditelja, koji od 60-ih godina 19. stoljeća nosi naziv *pjestovalište* te su ga do 1945. godine vodile sestre milosrdnice. Do kraja stoljeća gospojinska su se društva osnivala i u drugim gradovima poput Osijeka, Karlovca, Požege, Vinkovaca, Bjelovara i Slavenskog Broda, također s filantropskom djelatnošću. Prlenda (2005, 321) opisuje kako su se članice društava bavile organiziranjem čajanki, plesova i tombola s namjerom prikupljanja dobrovoljnih priloga. Ta se pomoć kasnije dijelila potrebitoj djeci u obliku obuće, odjeće i sličnog na svečanim dodjelama, obično za Božić.

Tijekom druge polovice 19. stoljeća, kada počinjemo govoriti o organiziranoj skrbi za djecu, osnivaju se prva sirotišta – ustanove za trajni boravak i potpunu skrb o siročadi do njihova osamostaljivanja. Status zemaljskih zavoda u Hrvatskoj i Slavoniji imala su Huttler-Kohlhoffer-Monspergerovo sirotište u Osijeku i Sirotište Eduarda baruna Jelačića Bužinskoga na Josipovcu u Zagrebu. Oba su sirotišta podignuta na temelju privatnih zaklada kojima je raspolagala Kraljevska zemaljska vlada (Batinić, 2013, 39).

Različite oblike ustanova socijalnog karaktera pronalazimo i u primorskoj Hrvatskoj. Batinić (2013) navodi primjere Gradskog skloništa Braće Branchetti – „Ricovero“ u Rijeci, Dječje čuvalište u Zadru, zatim Djetište i Uboški dom u Šibeniku te Zavod Martinis-Marchi u Splitu. Također se spominje i postojanje određenog broja institucija i udruga usmjerenih na skrb socijalno ugroženog stanovništva u Rijeci tijekom 19. stoljeća, a kao bitno se ističe osnivanje Zavoda za zabludjele i napuštene dječake 1876. s ciljem sklanjanja i odgoja siromašne napuštene djece (Giron, 1996; prema Batinić, 2013).

Prema Batinić (2013, 44), nastojanje određivanja ukupnog broja ustanova za djecu socijalnog karaktera koje su postojale na početku 20. stoljeća „...*nužno nosi rizik nepotpunosti i nedosljednosti*“. Kao razlog tome navodi se činjenica da su ustanove za djecu predškolske dobi – zabavišta (dječji vrtići), hranilišta, čuvališta, djetišta – u svojim počecima redovito imala i socijalnu komponentu zbog čega je teško razlučiti u kojim je ustanovama i do kada ona bila dominantna.

Iz spomenutog shvaćamo da u raznim hrvatskim gradovima djeluju brojna dobrotvorna društva koja u sklopu svog programa rada redovito imaju i skrb za nezbrinutu djecu.

Preokret početkom 20. stoljeća donosi proces profiliranja prvih stručnjaka za problematiku brige za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi, kao i onu siromašnu i zapuštenu. „Njihovi argumentirani istupi, uz prirodan civilizacijski razvoj i slijeđenje postignuća naprednijih zemalja na tom polju, nedvojbeno su pridonijeli procesu postupnog prelaska iz sfere privatnog, povremenog i prigodnog u sferu javnog, stalnog i sustavnog socijalnog djelovanja. Pitanje socijalne skrbi za djecu postavlja se kao važno nacionalno pitanje i pitanje elementarne humanosti.“ (Batinić, 2013, 45).

Paralelno s promjenama u području ekonomije, industrijalizacijom i urbanizacijom na početku 20. stoljeća svjedoci smo i promjena u poimanju djeteta, djetinjstva kao i promjena u obiteljskom životu. To je razdoblje u kojem se dijete počinje promatrati kao individua sa svojim naslijeđenim obilježjima, njihov razvoj i potrebe postaju od većeg interesa za proučavanje znanstvenicima te se sve veća pažnja posvećuje odgoju i obrazovanju djece. Dolazimo do razvoja različitih pristupa u poimanju djece – psihoanalitički, bihevioralni, kognitivno-razvojni. Branica (2009, 298) ističe kako iz pogleda na 20. stoljeće kao cjelinu možemo uočiti njegov početak s razvojem disciplina koje su iz znanstvenog kuta usmjerene na izučavanje djece i njihova razvoja, što slijedi promocija dječjih prava i interesa potaknuta već spomenutom popularnom knjigom švedske pedagoginje Ellen Key *Stoljeće djeteta*. „Dakle, sva znanstvena, psihološka i pedagoška saznanja o djeci te nastojanja da se unaprijedi i socijalni položaj djece razvijaju se na početku 20. stoljeća, kumuliraju se i kulminiraju donošenjem nekoliko međunarodnih dokumenata kojima se reguliraju prava djece. Prvi takav dokument je Ženevska deklaracija o pravima djeteta iz 1924. godine, zatim Deklaracija o pravima djeteta 1959. godine. Ključne ideje ovih, ali i drugih međunarodnih dokumenata...objedinjene su i proširene u Konvenciji o pravima djeteta koja je usvojena 1989. godine te danas predstavlja najvažniji dokument kada se govori o djeci.“ (Branica, 2009., 298-299).

U tom se kontekstu na prijelazu stoljeća u rad dobrotvornih društava sve više uključuju i učiteljice. U ono je doba to bila profesija koja je omogućavala relativno sigurno i stabilno zaposlenje ženama srednje klase kao i ekonomsku neovisnost neudanim ženama. Bile su izuzetno angažirane na području socijalne skrbi, a najpoznatija je bila Udruga učiteljica, osnovana 1904. godine, s vrlo aktivnom i uspješnom sekcijom Za

našu djecu kroz koju se radilo na sistemskoj socijalno-zdravstvenoj zaštiti djece (Prleđa, 2005).

7.2. Učiteljska udruženja na području grada Zagreba

Do početka Prvog svjetskog rata većinu napora oko skrbi za djecu ulagala su dobrotvorna udruženja u kojima je bio angažiran i velik broj učitelja i učiteljica. Branica (2009, 147) ističe kako je gradska uprava imala različite namjere u području skrbi za djecu te je spomenuta dobrotvorna udruženja i financijski podupirala, no nije se bavila neposrednim radom s ciljem zaštite djece. Usto se gradskoj upravi zamjera i nepostojanje svijesti o potrebi sustavnog djelovanja s ciljem otklanjanja uzroka brojnih problema koji izravno ili neizravno utječu na kvalitetu života djece – poput nezaposlenosti, niskog obrazovnog statusa, loših stambenih uvjeta i slično. Aktivnosti dobrotvornih udruženja također su bila, poput intervencija grada, kurativne prirode, ograničene na naturalna davanja – podjela odjeće, obuće, hrane i povremene novčane pomoći. I Batinić (2013, 74) ističe kako su rijetki svijetli primjeri skrbi za siročad na našim područjima prije Prvog svjetskog rata zapravo samo bili iznimka koja je potvrđivala pravilo tj. nedostatak sustavne javne socijalne skrbi. Navodi se i problem socijalnog utilitarizma (Batinić, 2013, 57), točnije korist koju će društvo imati od spašavanja siročadi i zapuštene djece isticala se više od njihove osobne dobrobiti.

U tom kontekstu po uzoru na slične inozemne učiteljske udruge, učitelji i učiteljice kraljevina Hrvatske i Slavonije u drugoj polovici 19. stoljeća počinju organizirano djelovati osnivanjem vlastitih strukovnih udruga. Prva učiteljska udruga bila je *Učiteljska zadruga* koja je osnovana 1865. te se temeljila na načelima humanosti i solidarnosti (Gaćina-Škalamera, 2017). Djelovala je punih 25 godina te je za to vrijeme svojim dobrotvornim radom pružala podršku školovanju djece preminulih učitelja, sudjelovala u izgradnji učiteljskih ustanova kao i poticala nastanak drugih učiteljskih udruga.

Humanitarno društvo *Dobrotvor* osnovano je 1877. godine inicijativom Đure Stjepana Deželića, a svrha mu je bila „odijevati i obuvati siromašnu djecu pučkih škola grada

Zagreba, te ju inače podupirati ukoliko to dopuštaju društvena sredstva“ (Branica, 2009, 148). Ovo društvo svoje je ogranke imalo u mnogim hrvatskim gradovima, a i stalne suradnike i članove iz mnogih gradskih kuća, prodavaonica i gostionica. Prihodi su se prikupljali od članova društva – uglednih i popularnih građana Zagreba, ali i od općine grada Zagreba, nekih banaka te organiziranjem humanitarnih priredbi i koncerata (Benyovsky, 1998).

Postojalo je i *Društvo za prehranu školske mladeži pučkih škola grada Zagreba*, osnovano 1891. godine, u kojem su važnu ulogu, pored učitelja, obavljale i učiteljice, među kojima i Marija Jambrišak. Na njen je poticaj 1911. godine podržana ideja o osnivanju Lige za zaštitu djece čiji rad je bio od izuzetne važnosti za vrijeme trajanja Prvog svjetskog rata. Cuvaj (XI, 1913, 94; prema Batinić, 2013, 60) iznosi podatak da je u deset godina postojanja društva siromašnoj školskoj djeci podijeljeno 328 997 obroka.

U ovom radu najveća će se važnost pridati djelovanju *Udruge učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije*, Milki Pogačić kao njenoj predsjednici i njihovom zajedničkom djelovanju koje je rezultiralo pomakom u socijalnoj skrbi za djecu u gradu Zagrebu.

7.3. *Udruga učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije*

Udruga učiteljica kraljevine Hrvatske i Slavonije formirala se iz prvobitnog „*Gospojinskog kluba učiteljske čitaonice*“ osnovanog 1900. godine u svrhu promicanja staleških interesa, a čija je predsjednica bila Milka Pogačić. Kako se s godinama javio povećani interes učiteljica i iz drugih dijelova Hrvatske i Slavonije, donesena je odluka o proširenju kluba u udugu. Tako je 17. svibnja 1904. osnovana Udruga učiteljica, a dužnost predsjednice ponovno je povjerena Milki Pogačić. Cuvaj (XI, 1913, 183) prenosi svrhu udruge: „*Širiti opću obrazovanost među ženskinjem uopće, stručnu naobrazbu među učiteljicama napose te poraditi o pitanjima, koja se osobito tiču životnih interesa učiteljica.*“. U prvim godinama postojanja Udruga učiteljica bavila se najvećim dijelom staleškim pitanjima, radom za boljitak položaja učiteljica, organizacijom predavanja i povremenih zabavnih večeri te izdavanjem časopisa *Domaće ognjište*. Batinić (2013; prema *Domaće ognjište*, 1912, br. 9, 280) navodi kako

je predsjednica Milka Pogačić predložila da Udruga učiteljica preuzme i brigu o sirotnoj djeci za čije uzdržavanje plaća grad „...a koja u svakakvim rukama i prilikama duševno i tjelesno propadaju“, no i kako taj prijedlog nije bio prihvaćen. Autorica (2013, 61) prenosi kako je tek na 4. glavnoj skupštini, održanoj 24. kolovoza 1907., podržan prijedlog Milke Pogačić da Udruga proširi svoj rad i na socijalno polje. Tako je 10. veljače 1908. godine održan sastanak u prostorijama Udruge na koji su pozvani svi oni „...u kojih je srca i interesa za sirotnu djecu...gdje bi se zaključilo, kada i kojim načinom da se provede izdašna akcija, kojom bi se ublažila bijeda malih patnika.“ (Cuvaj, XI, 1913, 185). Pogačić na tom sastanku iznosi prijedlog uvođenja tzv. Dječjeg dana koji je jednoglasno prihvaćen. Na tom sastanku formirana je posebna sekcija nazvana „Centralni odbor Udruge učiteljica, sekcije za našu djecu“. Učiteljice su željele omogućiti materijalnu i moralnu pomoć djeci kojoj je ona potrebna, tj. koja se nalaze u nekoj vrsti socijalnog rizika, a detalji djelovanja opisani su u priloženom pravilniku Sekcije.

Pravilnik udruge učiteljica „Sekcije za našu djecu“ (Cuvaj, XI, 1913, 188 - 190)

„Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije osniva prema zaključku svoje IV. glavne skupštine držane 24. kolovoza 1907. posebnu sekciju „za našu djecu“, kojoj je svrha pružiti materijalnu i moralnu pomoć onoj djeci, koja takve pomoći trebaju.

Ta su djeca u prvom redu:

- a) siročad bez oca i majke, bez rođaka, koji bi mogli za nju skrbiti;
- b) sirotna djeca, koju roditelji zbog velikog siromaštva ne mogu valjano ni hraniti ni njegovati;
- c) boležljiva djeca, kojoj roditelji ne mogu pružiti potrebne njege, nit joj mogu pribaviti boravak na moru, kupeljima ili u gorama, makar da je to za zdravlje te djece neophodno nužno;
- d) djeca, kojoj skrbnici ne vrše svoje dužnosti;
- e) djeca, koju roditelji zlostavljaju;
- f) djeca, koja žive u takim prilikama, da moraju gledajući zao primjer svojih starijih biti demoralizovana;
- g) djeca, koja su se pokazala moralno defektna;
- h) djeca, koja su radi kakova prekršaja došla pod kazneni zakon;

i) *djeca slaboumna*

Za pomoć i zaštitu takvoj djeci osnivat će Udruga učiteljica, sekcija „Za našu djecu“, nužne i zgodne institucije po čitavoj Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno primati u svoje zavode djecu iz bilo kojega kraja Hrvatske i Slavonije i bilo koje vjeroispovijesti, a dok nema svojih zavoda, smještati će takvu djecu na svoj trošak u zgodne zavode ili kuće, koje će biti pod nadzorom sekcije.

Osim toga davat će u svim zgodama, u kojima to dobro djeteta traži, besplatnu judičku pomoć, podnositi će oblastima prijedloge za materijalnu i moralnu dobrobit djece; zgodnim predavanjima i publikacijama buditi će i propagirati smisao za socijalnu dužnost spram djece, kao najdragocjenijega kapitala narodnjeg.

Sredstva: Glavna sredstva sekcije „Za našu djecu“ jesu: a) prinosi dječjeg dana; b) prihod zabava, upriličenih na dječji blagdan; c) zaklade; d) darovi; e) publikacije.

Dječji dan je svake godine prva subota u lipnju. Taj će se dan pozvati svi muški i ženske, bilo koje trgovačke ili obrtne grane, da dobrovoljno poklone 1% od utška ili prometa, što su ga imali taj dan.

Zamoliti će se vis. kr. zem. vlada, sva gradska i općinska poglavarstva, svi novčani zavodi za neki prinos. Nadalje sabirati će se od kuće do kuće, na ulicama i u javnim lokalima osobe, koje će biti na sabiranje ovlaštene po centralnom odboru sekcije „Za našu djecu“, ili po njezinim povjerenicima. Na sabiranje ovlaštene osobe dobit će u tu svrhu zaključane škrinjice, koje će nakon dovršenog sabiranja predati u Zagrebu centralnom odboru sekcije, a u drugim mjestima povjerenicima sekcije, koji će ih primiti i prevesti centralnom odboru. Povjerenici sekcije jesu izvan Zagreba ženska društva u mjestima, gdje takva društva postoje. Ako ih u jednom mjestu ima više, umoliti će se, da između svojih članova izaberu odbor, koji će rukovoditi sabiranjem i predati sabrane svote. U mjestima, gdje nema ženskoga društva, umoliti će se učiteljski zborovi, da budu povjerenici sekcije, a u mjestima, gdje je samo učitelj ili učiteljica, umoliti će se ovi da na dječji dan sabiraju prinose. Najmanji prinos može biti 2 filira.

Upravu sekcije „Za našu djecu“ sačinjava upravni odbor Udruge učiteljica pojačan članicama Udruge i gospođama, koje će ne općeniti poziv oglašen u dnevnim listovima, dragovoljno pristupiti.

Centralni se odbor sekcije „za našu djecu“ slaže unaprijed tj. za buduće trogodište, na glavnoj skupštini Udruge učiteljica, tako, da najprije izabira glavna skupština predsjednicu i upravni odbor između svojih članica, a tome odboru pristupaju gospođe izvan učiteljskog staleža, koje dođu na poziv Udruge, odnosno sekcije i tim već očituju, da su voljne poraditi oko ciljeva sekcije „Za našu djecu“.

Centralni odbor odlučuje u svojim sjednicama o svemu, što spada na rad sekcije, a označeno je pod točkama 1. i 2., odlučuje o izdacima, te ovlašćuje predsjednicu na doznake određenih svota. Za valjanost zaključaka treba da bude u sjednici nazočna jedna trećina odbornica. Zaključci se stvaraju većinom glasova; kod jednakoga broja glasova odlučuje predsjednica. Centralni odbor izabira između sebe nadzorno vijeće od četiri lica, koje će uz oblasnoga povjerenika svake četvrt godine pregledati blagajnu i blagajničke knjige, te o svome nalazu izvijestiti centralni odbor.

Predsjednica, tajnica i blagajnica Udruge učiteljica vrše prema sekciji i centralnomu odboru iste dužnosti i prava, koje prema Udrugi učiteljica, a označene su u članku 11., 12., 13. pravila Udruge učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije.

U Zagrebu, 24. veljače 1908.“.

Iz teksta Pravilnika shvaćamo da je Milka Pogačić, osim što je bila vrsna učiteljica i poznavateljica pedagoškog pristupa, imala odlike karizmatiskog vođe koji ima sposobnost okupiti druge za prihvaćanje svojih ideja, koji su ih dobrovoljno i motivirano realizirali diljem hrvatskog teritorija za opću dobrobit djece. Vodila je računa o pravima djece mnogo prije pisanja Deklaracije o pravima djece (1959.) kao i Konvencije o pravima djeteta (1989.). Iz načina vođenja Udruge učiteljica i Sekcije za našu djecu vidi se da su postojala jasna i transparentna pravila, zajednička u svim gradovima, i kriteriji kako će se novčana sredstva prikupljati, kome će se dodjeljivati, a posebna se briga vodila da se sirota djeca vesele na iste dane u godini kao i druga djeca (npr. za Božić) te da imaju zadovoljene potrebe za hranom, smještajem, odjećom i sigurnošću. To je na tragu Maslowljeve hijerarhijske podjele potreba i Glasserove teorije o potrebama. Maslow, govoreći o potrebama (1954; prema Buntak, Droždek, Kovačić, 2013), polazi od specifičnih potreba i njihovih zadovoljavanja kao osnove za ravnotežu i opstanak ljudskih organizama te ih dijeli na fiziološke potrebe, potrebu za sigurnošću, za ljubavlju i pripadanjem, zatim potrebu za samopoštovanjem te na kraju

potrebu za samoaktualizacijom. Glasser potrebe dijeli na njih pet koje moraju biti zadovoljene svaki dan da bismo živjeli kao normalni ljudi: preživljavanje, potreba za ljubavi i pripadanjem; potreba za moći i samopoštovanjem; potreba za slobodom i potreba za zabavom (Glasser, 2000). Prema tome, vidi se da su nastojanja Milke Pogačić kao predsjednice Udruge učiteljica i voditeljice Sekcije za našu djecu bila usmjerena na zadovoljavanje osnovnih fizioloških potreba svakog ljudskog bića, a proučavajući njen rad možemo reći da je podjednaku pažnju pridavala i zadovoljavanju psiholoških potreba, a važnost toga potvrdile su znanstvene teorije razvijene tek kasnije u 20. stoljeću.

7.3.1. Dječji dan i Dječji blagdan

Kao premijernu akciju na inicijativu Milke Pogačić Sekcija za našu djecu organizirala je prvi Dječji dan 6. lipnja 1908. godine.

Dječji dan, spomenut u pravilniku Sekcije, predstavljao je manifestaciju u kojoj su se prikupljala financijska sredstva za pomoć siromašnoj djeci kao i sredstva za osnivanje kolijevke, ferijalnih kolonija, nahodišta, sirotišta i zavoda za „slaboumnu“ djecu. Inicijativom Milke Pogačić prva akcija provedena je iste godine već 6. (Dječji dan) i 7. lipnja (Dječji blagdan). Zagrepčani su o toj humanitarnoj akciji informirani putem tiskovnih medija te je odgovor bio izuzetno zadovoljavajući. Predstavljen je program Dječjeg dana, koji bi se trebao održavati svake godine prve subote u lipnju, objašnjena je namjena sredstava, plan trošenja te svrha čitave akcije. Pogačić je također u objavi navela kako ideja nije originalno njezina već ju je predložila po uzoru na druge narode, u nadi buđenja želje za socijalnim radom (Dumbović, 1979, 25).

U Cuvaj (XI, 1913) opisano je kako su protekli Dječji dani i Dječji blagdani te u nastavku slijedi opis novinara prvog Dječjeg dana i blagdana.

Diljem centra Zagreba postojale su točke na kojima su se prikupljali novčani prihodi. Prema izvještaju, „*mali prinosi za našu djecu*“ neumorno se prikupljao od ranog jutra do kasne večeri: „*Za našu djecu čulo se pri svakom koraku i rijetko se koji prolaznik oglušio toj molbi. Sve je davalo, pa makar samo novčić znajući, da se kamen po kamen i*

palače dižu, a naše gospođe pune su hvale naročito za „male ljude“, koji su polagali možda posljednje svoje novčiće na oltar milosrđa i rodoljublja.“ (Cuvaj, XI, 1913, 191). Prema naredbi Visoke kraljevske zemaljske vlade u isto se doba u svim školama Hrvatske i Slavonije tumačila svrha Dječjeg dana, čime se nastojalo probuditi osjećaj suosjećanja kod mlađih populacija. Iz opisa saznajemo kako su gradom prolazile povorke školaraca, kako su nastupali, bilo pjevajući ili plešući, zatim kako se prodavalo cvijeće također u svrhu prikupljanja prihoda za djecu te se istaknuo i doprinos učenika Kr. zem. zavoda za uzgoj slijepe djece koja su povodom Dječjeg dana pripremila nastup s mnoštvom glazbenih točaka. Prihodi su se prikupljali i obilaskom kuća i prodajom novina „*Dječji dan*“ tiskanih s primarnom željom da novac od prodaje ide sekciji. Osim direktnog sakupljanja sredstava, učiteljice su na taj dan molile sva trgovačka i obrtnička poduzeća da 1% prometa izdvoje za ovu svrhu te su molbu za prilog upućivale i Kr. zemaljskoj vladi. Nadalje, spominje se održavanje gimnastičkih nastupa ženske školske mladeži kao i nogometna utakmica koji su bili dobro posjećeni i prikupili „*lijepu svoticu*“ (Cuvaj, XI, 1913, 194). Za kraj je opisana i kazališna predstava u kojoj su nastupali učenici i izazvali opće oduševljenje.

Autor (isto, 195) dalje opisuje Dječji blagdan održan idući dan, u nedjelju 7. lipnja 1908. na kojem je zadatak svih ženskih i muških dobrotvornih udruženja da taj dan organiziraju zabave od kojih će se prihodi namijeniti za potrebe Sekcije. Pripreme za veliki događaj započele su već oko 3 ujutro na zagrebačkom Zrinjevcu postavljanjem raznovrsnih štandova, od kojih je svaki na svoj način prikupljao novac za tu humanitarnu svrhu. Prodavalo se cvijeće, hrana, piće, umjetnički radovi, književna djela, održavale su se zabavne nagradne igre tj. tombole, koncerti i dječje predstave. Centrom grada prošetala je povorka kostimirane djece popraćena svirkama.

Prvim Dječjim danom prikupljeno je ukupno 47.893 krune. Dani su se održavali i narednih godina sve do početka Prvog svjetskog rata. Osim u Zagrebu, ovakve su akcije prikupljanja sredstava realizirane i u okolnim mjestima u organizaciji ženskih društava i učiteljskih zborova. Branica (2009, 230) prenosi da se iz Izvještaja o radu iz 1913. godine pokazuje kako su se i škole u „provinciji“ dokazale velikim doprinosom od Dječjeg dana. Primjerice, 1912. godine iz tih je škola u centralnu blagajnu Sekcije pristiglo 32.000 kruna. Ta se suradnja odvijala na način da se školama na njihov zahtjev pružala potpora centralnog dijela udruge u Zagrebu, a bila je namijenjena nabavi odjeće

i obuće za djecu, knjiga i školskog pribora. Godine 1911. Sekcija je podupirala 12 pučkih škola iz raznih krajeva pomažući u nabavljanju odjeće i hrane za potrebitu djecu za vrijeme zime. Godišnje se za tu svrhu izdvajalo oko 5000 kruna.

7.3.2. Ferijalne kolonije

„Ferijalne se kolonije osnivaju na moru i u kupeljima, kamo se šalju boležljiva djeca, koje bi oporavak na moru ili u kupelji uz valjanu njegu i hranu spasao životu, kad bi im roditelji imali sredstava za to.“ (Cuvaj, XI, 1913, 188). Tim riječima Milka Pogačić na sastanku Sekcije za našu djecu objasnila je svrhu ferijalnih kolonija koje su, uz kolijevke, financirane polovinom prihoda prikupljenih za Dječjih dana i praznika. Ideju za osnivanje ferijalnih kolonija preuzela je iz Njemačke i Švicarske gdje su se otvarali prvi takvi oblici pomoći djeci.

Postupak primanja u ferijalne kolonije započinjao bi prijedlogom učitelja za učenika kojem je potreban odmor i oporavak te on odlazi na pregled kod liječnika. Također se provjeravaju i uvjeti u kojima dijete živi te se na temelju tih podataka odabiru najpotrebitija djeca. Roditelji potpisuju pisani pristanak.

Prvu ljetnu koloniju Udruga učiteljica organizirala je 1908. godine kada je 60-ero djece iz pojedinih dijelova Hrvatske povela u Novi Vinodolski. Smješteni su u školske prostorije ustupljene od lokalnog školskog odbora, dobili su besplatno kupanje od općinskog poglavarstva, dok im je hranu osigurao lokalni ugostitelj. Zbog pojave zarazne bolesti, doduše, boravak je potrajao samo 2 tjedna umjesto planiranih mjesec dana (Cuvaj, XI, 1913).

Iduće 1909. godine Udruga učiteljica kupila je od prihoda drugog Dječjeg dana posjed i kuću „Crveni grad“ u Presečnom nedaleko Križevaca u svrhu održavanja kolonija sa stalnim odredištem. Kuća je u čast predsjednici Udruge Milki Pogačić prozvana „*Milkovac*“ te su tamo do 1911., kada je kuća prodana, bile slane po dvije kolonije godišnje.

Djecu kojoj su bile određene morske kupelji Udruga bi slala u grad Bakar – 1909. godine 60-ero djece, 1911. njih 210. Kraljevska zemaljska vlada 1911., odjel za

bogoštovlje i nastavu, ustupila je Udruzi učiteljica za potrebe osnivanja oporavilišta Frankopanski grad u Kraljevici te se tamo prebacuju ferijalne kolonije i oporavilište za djecu te učiteljice i ostale hrvatske kulturne radnice (Cuvaj, XI, 1913). Boravak u Milkovcu i Bakru financiran je od prihoda drugog Dječjeg dana (Dumbović, 1979).

Za vrijeme rata ferijalne su se kolonije održavale samo za najsiromašniju djecu i siromašnu djecu ratnika.

7.3.3. Sklonište u Zagrebu

Udruga je 24. ožujka 1909. u Zagrebu otvorila sklonište za cjelodnevni boravak djece koja nemaju roditelja ili su im roditelji cijeli dan zaposleni, a djeca prepuštena ulici (Batinić, 2013, 65). Smješteno je na Josipovačkoj cesti 5 na pragu Radničkog dola te je godišnji najam iznosio 2.400 kruna. Zbog prostornog ograničenja sklonište je moglo primiti 40-ero djece iz zagrebačkih pučkih škola. Prije i poslijepodne djeca bi dobivala komad kruha, a u podne skroman obrok. Djeca su primana svakim danom osim nedjeljom i blagdanom te tijekom školskih praznika od 8 ujutro do 18 sati poslijepodne. Djeci je bilo omogućeno učenje te usvajanje nekih vještina i znanja – primjerice, dječaci su mogli raditi u vrtu, izrađivati predmete od drva, dok su djevojčice učile ručni rad i kućanske poslove. Batinić (2013, 65) ističe da je praktični rad bio više sredstvo razvijanja praktične inteligencije nego osposobljavanje za određeni zanat ili oblik stjecanja materijalne dobiti. Djecu se također uključivalo u obavljanje dužnosti u skloništu – dječake kao ručkonoše, a djevojčice kao ispomoć u kuhinji.

7.3.4. Sklonište na Sušaku

Udruga učiteljica, unatoč svom predanom radu na unaprjeđenju socijalnog rada, primala je prigovore zbog otvaranja svih institucija (dom, sklonište, kolijevka i azil) baš u Zagrebu. Batinić (2013, 68) prenosi odgovor predsjednice Udruge Milke Pogačić objavljen u *Domaćem ognjištu* (1909, br. 12 i 13, 242), u kojem ističe kako je Zagreb najveći grad te da kao takav ima i najviše sirotinje. Također napominje kako se u

Zagrebu prikupi najviše prihoda od Dječjeg dana i da je to način provjere socijalnog rada Udruge. Istaknuta je i namjera otvaranja skloništa u svim većim hrvatskim gradovima – Sušaku, Osijeku, Varaždinu, no ti su planovi zaustavljeni početkom Prvog svjetskog rata.

No, 20. travnja 1910. s radom započinje sklonište na Sušaku te je prvog dana upisano 34-ero djece (Cuvaj, XI, 1913), naredne godine već 66-ero, 1912. 98-ero djece, a početkom 1914. 230 djece, od kojih je polovina dolazila iz Rijeke kako bi pohađala hrvatsku školu. Određen broj djece plaćao je boravak u skloništu. Mjesečna pristojba iznosila je 1 krunu.

Cuvaj (1913) prenosi kako je sklonište u tri godine djelovanja primilo 16.188 kruna i izdalo 16.226 kruna te se prema tim podacima gotovo samo uzdržavalo, a donacije su bile većinom od lokalnih imućnih dobročinitelja. Batinić (2013) navodi kako je 1914. Udruga učiteljica na Sušaku kraj gimnazije kupila jednokatnu zgradu za 34.000 kruna koja je u prizemlju mogla smjestiti 300 djece, a na katu su organizirani stanovi za učiteljice, pisarna i prostor u kojem se trebala urediti menza za polaznike gimnazije.

7.3.5. Dječji dom

1909. godine Udruga učiteljica, Sekcija za našu djecu osnovala je kolijevku i sklonište za djecu, no ubrzo je odlučeno da je spomenute ustanove potrebno proširiti kako bi mogao biti prihvaćen veći broj djece te kako bi se osnovao i azil za djecu koja su ostala bez roditelja. Tako je početkom 1911. pokrenuta zamisao gradnje Doma za djecu te je uslijedilo obraćanje javnosti (Cuvaj, XI, 1913, 221-223):

„Udruga učiteljica kraljevina Hrvatske i Slavonije, sekcija za našu djecu, utemeljila je dne 24. ožujka 1909. prvo svoje sklonište u Zagrebu, u kojem izdržava sirotnu djecu. Roditelji ove djece cio su dan na poslu, a djeca su im prije bila prepuštena sam sebi i ulici, izložena svemu, što kvari i truže srce.

Djeca ta borave u Skloništu svaki dan u vanškolsko vrijeme, te osim dobra uzgoja dobivaju hranu, a desi li se, da je koje dijete tako siromašno, da mu roditelji nijesu kadri nabaviti odijela i obuće, namakne im se i to.

U svome zagrebačkom Skloništu izdržajemo 50 djece.

Dne 4. listopada 1909. otvorila je Udruga „Kolijevku Franje Josipa I.“, u kojoj izdržaje 12 sirotne dojenčadi, kojima su majke cio dan na poslu, a nemaju kome da povjere svoje sitno čedo.

U samom Zagrebu podupire 10 djece, koja su ostala ili bez roditelja ili su živjela u prilikama, koje su po njihov duševni razvoj bile štetne, troškom od 104 K na mjesec, a momentanih potpora za sirotnu djecu iz svih krajeva naše domovine podijelila je sekcija ove godine preko 500 K.

Osim toga izdržaje Udruga Sklonište na Sušaku, u kojem ima 52 djece, a podupire u provinciji 12 djece, koja su ostala bez roditelja, svega dakle dnevno 124 djece.

Udruga podupire također i 12 pučkih škola u raznim krajevima naše domovine, opskrbljujući u zimsko doba toplim jelom ili odijelom ubogu djecu.

Napokon uređuje ferijalne kolonije što u Primorju, što na svom dječjem dobru „Milkovcu“, te je u 3 godine svoga opstanka izdržavala na oporavku 680 djece.

Premda Udruga radi iz svih sila i na sve strane, ipak je to samo kao kaplja vode u moru bijede.

Svaki se dan osjeća potreba, da se nesamo ove postojeće institucije prošire, nego da se osnuju nove i to: čuvalište za djecu od 1-7 godina, asil za zapuštenu djecu, pa i onakovu, koja momentano ostanu bez roditelja i bez pomoći i zaštite roditeljske.

Vjerni svome cilju s pomoću Boga i hrvatskog naroda, odlučismo poći i korak dalje, podići vlastiti dom, u kojem bi se ujedinile sve ove važne institucije.

U tu svrhu nabavimo i zemljište, ali malena glavnica, kojom raspolažemo, nedostaje da sagradimo i najpotrebnije.

Po uzoru drugih naroda, koji su svoje socijalno-humanitarne institucije osnovali prinosima plemenitih imućnika, apeliramo i mi na srca imućnih rodoljuba, moleći da nam pomognu time, što bi kupili jedan građevni kamen za gradnju doma sirotne hrvatske naše djece.

Jedan građevni kamen stoji 200 K.

Imena onih, koji će kupivši jedan ili više građevnih kamena pomoći sagraditi taj dom, bit će za vječnu uspomenu uklesana u mramornu ploču u vestibulu Doma, što će biti doista najljepši spomenik dobrote i plemenitosti darovatelja.

Vaše gospodstvo!

U ime sitne hrvatske djece, u ime ubogih malih patnika kucamo na vaše srce moleći, da svome srcu, imenu i rodoljublju postavite vječni spomen – položivši u naše ruke svotu za samo jedan građevni kamen; za dom uboge – naše djece!“

Dobrovoljnim priložima od Dječjeg dana i donacijama Udruga učiteljica sagradila je i svečano otvorila 31. svibnja 1912. godine u Zagrebu vlastitu zgradu – Dječji dom. Nalazio se u današnjoj Kukuljevićevoj 11 gdje je trenutno institucija Psihijatrijske bolnice za djecu i mladež. Dom je u svom sklopu, kako je i planirano, imao kolijevku, sklonište te novoosnovani azil za djecu.

Na otvorenju doma Milka Pogačić izrazila je vjeru u probuđenu svijest o nesebičnoj pomoći potrebitima i želju da priča ne završi samo na ovom domu (Cuvaj, XI, 1913, 228):

„Otvaramo ga s vrućom željom, da se nikad ne zatvori pred malim patnicima i da oni nađu u njemu sve ono, što im sudbina već u mladoj dobi krati: kruha i dobrote. Neka u tom domu pune svoja srca poštenjem i vjerom u Boga, ljubavlju za domovinu i voljom za rad, neka rastu u vedrom veselju, neka jednoć stostruko vraćaju svome narodu onu dobrotu, koju će ovdje u njegovo ime primati.

No ako i jedu ponosna naša srca, smirena ipak nijesu, jer taj jedan dom ne može primati u svoje krilo sve one male bijednike, koji bez pomoći stradaju duševno i tjelesno, koji uzalud pružaju svoje slabe ruke za kruhom i krovom.

Neka bude ovaj dom svijetli zalog, da će probuđena svijest naroda i dalje bditi i ne će dopustiti, da taj jedan dom ostane jedini, neka sve što u zdravoj, valjano odgojenoj djeci vidi zdravu i valjanu budućnost našu, pojača naše redove i nastavlja naše djelo diljem domovine naše.“

U govoru je spomenuto koliko je uspjeha do tada imala akcija Sekcije za našu djecu: Dječji dan donosio je najveći dio prihoda te je u četiri godine prikupljeno oko 200.000

kruna. Iz Izvještaja za poslovnu godinu 1911./1912. može se iščitati da je za gradnju doma potrošeno 107.769,17 kruna, a za zemljište je plaćeno 15.800 kruna – sveukupno je potrošeno 123.568,17 kruna (*Domaće ognjište*, 1912, br. 10, 314; prema Batinić, 2013, 67). O uređenju doma Batinić (2013) piše kako je bio uređen tako da su u prizemlju dvije prostorije predviđene za sklonište, u kojem je 1912. bilo 70 školske djece (od utemeljenja 1909. u skloništu je boravilo ukupno 359 djece). U skloništu su djeca boravila dok su im majke bile na poslu te cjelodnevno za vrijeme školskih praznika. Tamo su pisala domaće zadaće. U prizemlju se također nalazila dvorana u kojoj su se djeca u slobodno vrijeme mogla baviti ručnim radom – poput kartonaže i pletenja košarica ili su se pak igrala na igralištu, odlazila u šetnje, a ako je bilo ružno vrijeme čitali su i razgovarali s učiteljicama – to su bili tzv. „*uzgojni razgovori*“. Na prvom je katu smještena Kolijevka Franje Josipa I., uređena prema propisanim higijenskim standardima, a napredak djece redovito se motrio i bilježio. 1912. godine u kolijevci se nalazilo 12-ero dojenčadi, a sveukupno ih je od 1909. bilo 100. Na prvom katu nalazio se i azil u kojem su boravila djeca bez roditelja te ostavljena i zanemarena djeca. Na početku 1913. godine u azilu se nalazilo 36-ero djece iz različitih dijelova Hrvatske i Slavonije, od kojih je njih 20 bilo bez roditelja. Na drugom su katu bile prostorije za Udrugu učiteljica, pisarna te sobe za učiteljice koje povremeno navraćaju u Zagreb. Dom je imao i igralište sa zdencem, vrt i paviljon za zaštitu od kiše i sunca. Arhitekt Dioniz Sunko, koji je projektirao dom, opisao ga je kao jednog od najljepših dječjih domova u Austro-Ugarskoj Monarhiji.

Prema Cuvaj (XI, 1913, 231) ustanova je mogla primiti „*70 nejačadi, a u čuvalištu 40 djece. Osim toga je uređena radionica za 50 djece u dobi od 10 do 14 godina. Kolijevka je spremna primiti 30 posve male djece i 20 puzavaca. U cijeloj zgradi ima mjesta za 210 djece.*“.

O tome koliko je važnim i ozbiljnim bio shvaćen rad s djecom u domu govore podaci da je osoblju bio zabranjeno primanje privatnih posjeta, bavljenje ručnim radom, čitanje ili bilo koja druga aktivnost koja bi im odvušla pažnju od bavljenja djecom. Bilo kakav oblik tjelesnog kažnjavanja bio je zabranjen. Također se inzistiralo na tjednim pedagoškim večerima usmjerenim na unaprjeđenje odgojnog rada, a isticala se i važnost što boljeg poznavanja sredine iz koje dijete dolazi, kao i vođenje bilješki o djeci (Batinić, 2013). Takav način rada u kojem se pridaje važnost punoj posvećenosti djetetu,

poznavanju njegovih obiteljskih prilika, uvažavanju njegove osobnosti kao i praćenju napretka i danas su važeća načela u odgojno-obrazovnom radu s djecom, što nam mnogo govori o aktualnosti tih postavki od prije više od stotinjak godina.

7.4. Udruga učiteljica za vrijeme Prvog svjetskog rata

Kao i druge institucije i udruženja za vrijeme ratnog razdoblja, ni Udruga učiteljica nije ostala imuna na nove ratne okolnosti. Kako Batinić (2013) prenosi, problemi za Udrugu počinju već 1915. godine kada vlada otkazuje uporabnu dozvolu za Frankopanski grad te dvorac postaje namijenjen za ranjene vojnike. Unatoč tome, manji dio prostora i dalje je bio namijenjen učiteljicama koje su, doduše, tu pogodnost koristile kako bi organizirale besplatne krojačke tečajeve za kćeri ratnika. Časopis *Domaće ognjište* također je ugašen nakon 14 godina djelovanja, a unatoč ratnim prilikama, Udruga učiteljica i dalje je ulagala sve napore snage da zadrži svoje institucije. Iako postoje zapisi koji ukazuju na to da su učiteljice bile povrijeđene time što su osjećale da nitko ne cijeni njihov rad i trud (HŠM A, 1997; prema Batinić, 2013), ovo je razdoblje kada se Udruga može pohvaliti brojnim uspjesima. Naime, prikupila je veliki broj sredstava, što kroz Dječji dan, što kroz dobrotvorne koncerte i osobne donacije imućnih građana. Ova sredstva trebala su biti namijenjena za izgradnju dječje bolnice i Doma učiteljica, no rat je poremetio ove planove. Trebalo se posvetiti socijalnom i karitativnom radu za vrijeme ratnih prilika tako da su brojna sredstva uložena u besplatne obroke za djecu, kao i primanje „ratničke“ djece u azile.

8. KNJIŽEVNI RAD MILKE POGAČIĆ

Pri prikazivanju lika i djela Milke Pogačić od izuzetne je važnosti spomenuti i njen književni rad jer je svoje socijalne i pedagoške namjere nastojala ostvariti i pisanom riječi. Iz djela iščitavamo njeno progresivno i neumorno ustrajanje u borbi za nove i pravednije društvene odnose.

Književnošću se počela baviti još 70-ih godina 19. stoljeća, sa samo 13 godina, svojim priložima u *Pozoru* i *Vijencu*. Dumbović (1979) ističe opsežnost njenog književnog rada: naime, objavljeno je preko 300 njenih pjesama i oko 200 ostalih književnih radova u prozi. Napisala je brojne članke, humoreske, pripovijesti i romane, a najveći dio njenog rada bio je namijenjen djeci i omladini, za koje je pisala u dječjim časopisima *Smilje* i *Bršljan*. Za djecu je također pisala slikovnice i igrokaze, od kojih su mnogi bili često izvođeni i vrlo popularni. Kao velik prilog našoj književnosti ističe se i časopis *Domaće ognjište*, čija je bila dugogodišnja urednica.

Kao pedagoški najzanimljivije književno ostvarenje ističe se knjiga *Iz mogega svijeta* u kojoj možemo pročitati pet pripovijesti iz školskog života: *Jedan od suvišnih*, *On i ja*, *Četvrta zapovijed*, *Uskršnuće* i *Eugen*. Tematika je socijalna, a govori o problemima siromašne radničke djece, bez roditeljske ljubavi i napuštene od svih (Dumbović, 1979).

Književna djela Milke Pogačić u kojima se bavila djecom iz depriviranih sredina, problematičnih i siromašnih obitelji zapravo nam mnogo govore i o njenoj implicitnoj pedagogiji kao učiteljice i pedagoginje tj. o vrijednostima i stavovima koji su u pozadini njenog pedagoškog djelovanja u praksi. Njena implicitna pedagogija i vještina komunikacije posebno dolazi do izražaja u pričama *On i ja* i *Eugen* koje predstavljamo i analiziramo u nastavku.

„Ja sam naučila razumijevati, da mnoga zla što ga čovjek čovjeku nanese, nije vazda krivnja, nego najčešće – nesreća i da život nije nikad tako uništen, da ne bi ostala kakova grana, koja još može cvasti i nositi plod“ (Pogačić, 1908; Dumbović, 1992, 55). Ovim citatom obuhvaćena je vjera Milke Pogačić u vječno postojanje nečeg pozitivnog u svakom čovjeku kao i uvjerenje da čovjeka nikad ne treba otpisati. To je eksplicitno

stajalište implicirano u pedagoškoj pripovijesti *On i ja* i predstavlja njen osnovni pedagoški stav.

Pripovijest *On i ja* slikovito nam dočarava koliko Milka Pogačić promišlja kako da svoja pedagoška znanja primijeni u praksi. Pritom, iako posjeduje veliko iskustvo u radu s „*djecom u otporima*“ i prepoznata je u zajednici kao uspješna (i sama kaže da joj često dodjeljuju „C“ razred jer ona to može), uvijek iznova pristupa svakom učeniku kao individui i preispituje svoje kompetencije. Brojnim bi učiteljima u njenom slučaju bilo lakše dići ruke od odgovornosti i odustati od truda oko takvog razreda ili „*teške djece*“, o čemu i danas aktualni autori pišu: „*Kao i prije trideset godina jadikuje se o „nemogućim“ razredima s kojima se jednostavno ne može raditi, no takvo što uopće ne postoji. Postoje samo loši odnosi između nastavnika i učenika.*“ (Juul, 2013, 47).

U priči prvo opisuje vanjski izgled glavnog lika, učenika Smolčića koji je musav, u zakrpama itd., ali ju to ne sprječava da zaroni u dječju dušu i potraži ono dobro u njemu. Iz njenih razmišljanja kako da ga pridobije i zaobiđe otpore bez kažnjavanja vidljivo je da ona naslućuje da je uzrok takva ponašanja neka rana na dječjoj duši. Kasnije se u priči ta pretpostavka i potvrđuje, taj njen intuitivni zaključak da je u pozadini ponašanja Smolčića neka nezadovoljena potreba, vjerojatno teška obiteljska situacija. Naime, danas se zna da u podlozi ponašanja djece s otporima (otpora na autoritete i zahtjeve učitelja) najčešće leži problem uspostave privrženosti s roditeljima ili nekom važnom odraslom osobom, jer u vremenu kada Smolčić dolazi u školu majka je otišla roditi sedmo dijete, a otac je sklon pijanstvu i morali su napustiti svoj dotadašnji dom zbog neplaćanja stanarine. To potvrđuje npr. Anna Freud (1966; prema Sladović-Franz, 2003) naglašavajući važnost „*razvojne linije*“, u kojoj pravilan razvoj djetetova odnosa s roditeljem stvara preduvjet za kasniji normalan odnos s vršnjacima i drugima izvan obitelji.

U dijalogu sa Smolčićem, već u prvom odgovoru djeteta na njeno pitanje „*Kako se zoveš?*“ – „*Svaki dan drugač!*“ Milka Pogačić uočava temeljni problem djeteta, problem s imenom i identitetom, pripadnošću i slikom o sebi, a ona tomu intuitivno pridaje veliko značenje. Neki od suvremenih autora, primjerice Cvetković-Lay (2002, 61), također ističu korist razvoja pozitivne slike o sebi. Neizmjeno je važno od najranije dobi dijete poticati da uči voljeti samo sebe, da upozna koja su njegova

ograničenja, ali i mogućnosti te da se prema tome (ili unatoč) prihvati onakvo kakvo jest, uz postojanje stalne želje da radi na sebi. Pozitivna slika o sebi podrazumijeva spoznaju svojih najboljih i najslabijih dijelova i uvažavanje nesavršenosti ljudskog bića jer to predstavlja značajan udio procesa učenja, socijalizacije i cjelokupnog razvoja ličnosti (Tasić, 1994). Autori poput Coopersmitha (1967) i Searsa (1970) kao glavne sastavnice razvoja pozitivnog pojma o sebi i visokog samopoštovanja ističu brigu, emocionalnu toplinu i interes za dijete i njegove potrebe (Bezinović, 1987; prema Tasić, 1994).

Dalje kroz priču Milka Pogačić se Smolčiću nastoji približiti fizički (sjeda do njega, gleda ga u oči i ne kori ga zbog toga što jedini u razredu ne želi ustati iz klupe). Ubrzo zatim zamjećuje njegov neprimjetan mah rukom koji ju podsjeća na pikulanje, koji bi možda prosječnom učitelju promaknuo. Pri tom ne zaključuje i ne interpretira unaprijed, nego propituje, provjerava svoj intuitivni zaključak. „*Je li ti rado špekuljaš? Nevoljko si došao u školu?*“. Tada i preko onog što je njemu važno (pikulanje i ne da mu se biti u školi) i onog što je njoj važno (i ona bi radije bila negdje drugdje nego u razredu) nastoji ostvariti kontakt i bliskost što nam ukazuje na njen pokušaj uspostave povjerenja koje je temelj izgradnje bilo kojeg kvalitetnog odnosa. Iz njenog rada vidljivo je da je vođena idejom te neizravno šalje poruku „*To što ti jesi je dobro i prihvaćam te takvog kakav jesi*“. Kroz cijelu radnju priče (pa čak i kad sumnja da Smolčić krade i potvrđuje te slutnje) vidljivo je da ga želi bez obzira na njegove nestašluke zaštititi i istinski razumjeti koji su povodi njegova djelovanja. Suvremenik Juul (2018, 41) bi rekao „*Ne smijete predbacivati odbojno ponašanje jer se pri tom radi o pokušaju djeteta da s vama podijeli svoju bol.*“, a te slutnje koje je Milka Pogačić imala o Smolčiću govore nam koliko je bila ispred svog vremena, prakticirajući u svom pedagoškom djelovanju teoriju koja je u njeno vrijeme bila tek u povojima. Umjesto da vodi dijalog s njim pred razredom i u zajednici zbog zahtjeva prodavačice kojoj je ukrao voće i koja je inzistirala da ga se kazni, ona ne brza sa zaključcima i sprječava sramoćenje. Vodi dijalog s njim oko cilja u skladu s ljudskim vrijednostima i time polako otapa otpore Smolčića. Na traži slijepu poslušnost, već načine kako da dijete razvije osobnu odgovornost i postigne ishode ispravnog djelovanja. Ne čini pritisak na Smolčića da ne radi ono s čim se ona ne slaže, nego pregovara oko cilja, ali pri tom ne odustaje od razlikovanja onog što je dobro i onog što je loše, koje su posljedice njegovih djela te očekivanja da će ih on odgovorno snositi. Gilligan (1997, prema Sladović-Franz, 2003, 39) ističe kako

postizanje uspjeha u nekim područjima djetetova života ili čak barem u jednom (npr. obrazovanje, slobodne aktivnosti, odnosi s vršnjacima, s obitelji itd.) može imati pozitivan „prelijevajući“ učinak na druge dijelove života i često može donijeti više koristi u smislu otpornosti mlade osobe nego pristup „sve ili ništa“. To nam saznanje govori koliko je Milka Pogačić bila na dobrom tragu ne propuštajući prilike da djeci preda odgovornosti u kojima se mogu pokazati veoma uspješnima (npr. kada je Smolčića zadužila za provjeru urednosti učenika u razredu).

Danas bismo rekli da je Milka Pogačić vodila unutarnji dijalog u vidu samosvijesti – ako samosvijest znači „...tko sam ja – moje biće, koliko se dobro poznajem, kako se osjećam, kako se ponašam prema samome sebi“ (Juul, 2013, 114) – dakle poznajemo svoja emocionalna stanja (npr. kad spominje sumnje u svoje sposobnosti, strah ju je novog razreda...). To što je ona dokučila slutnjom danas možemo pronaći u radovima suvremenih znanstvenika koji se bave odgojem i govore da se fokus s djeteta (njegovog neprihvatljivog ponašanja) mora vratiti na odrasle (Juul, 2013). Odrasli su odgovorniji od djeteta za odnos i ponašanje. Ako se bavimo samo propustima djeteta (npr. krađom voća i stvari, izostajanjem iz škole) ne preuzimamo odgovornost – u priči Milka Pogačić istražuje što pokreće nesvrhovito ponašanje Smolčića. Uviđa da je u pozadini krađe njegova briga kako nahraniti mlađu braću i sestre dok je majka u bolnici, a otac se opija.

U pripovijesti *Eugen* Milka Pogačić ponekad kao da priznaje djetetu (učeniku Lovri): „Ja više ne znam što bih“, a istovremeno verbalno i neverbalno poručuje „Stalo mi je do tebe“ – i pita se: „Kako je tebi sa mnom?“. Uvijek se trudi iskazati poštovanje dječje ličnosti. U toj priči na početku imamo potpuno drugačiji slučaj (od Smolčića) jer Eugen ima i uživa pozitivnu privrženost s majkom te to čak izaziva zavist kod druge djece koja su u tome zakinuta pa ga isključuju, izruguju mu se, a u tome se posebno ističe Lovro. Pogačić to primjećuje i upravo na tome radi u grupnoj dinamici razreda. I kad joj se činilo da ne postigne željene ishode u kriznoj situaciji te kad se Eugen od veselog dječaka pretvara u povučenog, tužnog, željeni ishodi, tj. da ga Lovro prihvati, dolaze do izražaja. Dječak Lovro, koji je ruganjem najjače izražavao zavist prema Eugenu, prvi primjećuje (i prije Milke Pogačić) da se nešto u Eugenovoj obitelji promijenilo i

ukazuje učiteljici na taj problem te ju moli za pomoć. Naime, dolaskom treće osobe (očuha) Eugen gubi sve privilegije tople obitelji sa samohranom majkom. Lovro, odjednom pun empatije, počinje se zauzimati za Eugena te čak napada očuha (baca kamenje na njega). No, nažalost, iako se moglo naslutiti da se radi o teškom zanemarivanju pa i zlostavljanju od strane očuha i iako je Milka Pogačić to pokušala provjeriti ulaskom u obitelj, Eugenu nije bilo spasa.

U obje pripovijesti iščitavamo kako Milka Pogačić osobnim i humanim pristupom prema učeniku prijestupniku postiže pozitivne rezultate, istovremeno svjesna da je pedagoški napredak težak, da je to dug, isprekidan put na kojem ima i padova, no nikada ne odustaje od svojih uvjerenja. Upravo humanističkim pristupom, ukazivanjem povjerenja, pedagoškom investicijom i rizikom od nediscipliniranog prijestupnika dobiva partnera (Dumbović, 1992). To možemo povezati s Nohlovim (1967; prema Bartulović, Kušević i Širanović, 2019) opisom pedagoškog odnosa koji je osoban i obilježen dvosmjernom intencionalnošću, tj. polaritetom usmjerenim na dijete kakvo trenutno jest i kakvim u budućnosti može postati. Prema Juulu (2002, 63) kada važne odrasle osobe podrže djetetov unutarnji integritet i pomognu mu da upozna sebe, dijete ima bolje uvjete za razvoj osjećaja vlastite vrijednosti. Djeci iz depriviranih sredina i djeci koja su se nalazila u najtežim životnim uvjetima s kakvima je radila Milka Pogačić, a kakve susrećemo i u institucijama za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi danas (u koju najčešće dolaze s nekom vrstom traume; više o tome u Sladović-Franz, 2003) zajedničko je upravo to da su nerijetko nevidljivi, da iskustveno proživljavaju odbijajuće roditeljstvo, često i neki oblik zlostavljanja, zanemarivanja itd. Ona ih je nastojala izdvojiti iz takve okoline, pružiti im najbolju šansu za dostojanstven život te prazninu koju su nosila u svojim srcima ispuniti svojim pedagoškim djelovanjem i empatijom. Krajem 19. i početkom 20. stoljeća još se nije govorilo o emocionalnoj inteligenciji u mjeri kao danas, no Milka Pogačić uvijek je nastojala utjecati na raspoloženje i emocionalno stanje svojih učenika u pozitivnom smislu. Danas je dokazano da su emocije zarazne (Goleman, 2000).

U obje pripovijesti prepoznajemo niz kvaliteta Milke Pogačić kao profesionalnog praktičara, a koje možemo povezati s popisom kvaliteta odgajatelja (a smatramo ih primjenjivim i na učitelje kao profesionalne praktičare) koje u svojoj knjizi navodi Šagud (2006):

1. osoba koja kontinuirano uči i želi pronalaziti i provjeravati različite modele bez pretenzije da unaprijed ima odgovor na sva pitanja, želi istražiti ono što ne zna;
2. osoba s izraženom potrebom napredovanja u osobnom i profesionalnom smislu;
3. dobar promatrač i slušatelj djece;
4. poznavatelj sredine u kojoj radi sa svim socijalnim, kulturnim i ekonomskim različitostima;
5. poznavatelj zakonitosti djetetova rasta i razvoja uz prihvaćanje individualnih različitosti i kvaliteta;
6. poznavatelj procesa učenja predškolskog djeteta – različitih načina i intenziteta;
7. sklon postavljanju pitanja o motivima djece – zaključak ostavlja otvoren, ne žuri, istražuje, uzima u obzir mišljenje drugih, otvoren za riskantne ideje, za postavljanje pitanja, za istraživanja;
8. sposoban preuzeti rizik i ne opterećivati se unaprijed postavljenim planom;
9. spreman za kompromis, omogućuje improvizacije i kreativno izražavanje;
10. fleksibilan – sredinu organizira prema konkretnim potrebama i kontekst doživljava nepredvidljivim.

Milka Pogačić imala je empatijski kapacitet da vidi i čuje druge, sposobnost pedagoškog dijaloga, upravljanja razgovorom - provodila je ono što danas smatramo suvremenim pedagoškim pristupom pred stotinjak godina. Postizala je željene ishode čak i s „*teško odgojivom djecom*“, davala im važne uloge u kojima su sami mogli uvidjeti da su u redu, osmišljavala je situacije da zajednica vidi i svjedoči da su u redu, te je vodila brigu da djeca postižu uspjehe u onom što je njima važno, a što je i danas u pedagogiji jedan od učinkovitih načina rada s djecom. Kada bi naišla na zid, uvijek se prvo pitala nešto poput „*Što je to tako teško toj osobi da ne možemo razgovarati?*“. Neprimjetno je preuzimala vodstvo u odnosu s djecom i odgovornost za odnose djece međusobno, kao i u odnosu na pravila i ljudske vrijednosti. Poznavala je i vjerovala u društvenu vrijednost poziva učitelja. Povezujemo to i slažemo se s mišljenjem Hrvatića (2007; prema Hrvatić, Posavec, 2009, 478) koji kaže da „...*učiteljski poziv, nadahnut*

vrijednostima koje potiču cjelovit razvoj ljudske osobe, duhovni, moralni, društveni, gospodarski i kulturni napredak zajednice te promicanje poštivanja ljudskih prava i temeljnih sloboda, ima snažan utjecaj na društvo i presudnu ulogu u odgoju i obrazovanju budućih generacija“.

9. ZAKLJUČAK

Radom se obuhvatilo djelovanje i utjecaj Milke Pogačić na područje socijalne skrbi za djecu krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Naime, u navedenom razdoblju briga za djecu bez odgovarajuće roditeljske skrbi bila je najvećim dijelom u rukama dobrotvornih društava, crkvenih redova i društveno angažiranih pojedinaca. No, zahvaljujući pojavama poput industrijalizacije, urbanizacije, razvoja trgovine i sl. u tom razdoblju počinjemo govoriti i o modernizaciji društva, a time i hrvatskog naroda. Ona je vidljiva u reformi školstva i obrazovanja učitelja, interesu znanstvenika za proučavanje djetinjstva kao i sve jačem isticanju problema zanemarivanja i zapuštanja djece. Sve navedene društveno-gospodarske promjene rezultirale su osvješćivanjem potrebe organizirane skrbi za nezbrinutu djecu, iako se to u početku i dalje odnosilo na humanitarne inicijative kojima je država samo bila podrška. No, tijekom 20. stoljeća ona ipak povećava svoje aktivnosti uslijed zahtjeva za održavanjem društvenog poretka u sve zahtjevnijim društvenim odnosima. Naime, zbog uočavanja visoke povezanosti neprihvatljivog ponašanja djece i nepodržavajuće okoline, siromaštva, napuštanja škole kao i prikrate u zadovoljavanju osnovnih potreba, kako bi se smanjila posljedična delinkvencija u društvu pristupilo se sustavnom rješavanju tog problema.

U tom kontekstu kao odgojno-obrazovna djelatnica razvijala se i istaknula Milka Pogačić. Da bismo bolje shvatili njen lik i djelo, bilo je potrebno istražiti kontekst u kojem je ona djelovala, stjecala kompetencije i profilirala se kao stručnjakinja. Upravo njeno djelovanje na početku 20. stoljeća imalo je značajan utjecaj na promjene u školstvu u smislu pristupa djeci (npr. učitelj nije samo prenositelj činjenica nego i podrška djetetu), zatim na začetak i razvoj organizirane skrbi za zbrinjavanje djece, njihovu socijalnu zaštitu i unaprjeđenje kvalitete života. Mnogi pedagoški i socijalni problemi s kojima se susretala u svome radu aktualni su i danas te nam njen angažman može poslužiti kao putokaz i inspiracija u vlastitom pedagoškom djelovanju. U svom radu nije odustajala od uvažavanja djeteta kao individue, suosjećanja s njegovom patnjom i istraživanja koja nezadovoljena potreba ili obiteljska situacija stoji iza njegova neprihvatljivog ponašanja. Redovito je provodila samorefleksije, koje su od neizostavne važnosti u današnjem načinu unaprjeđivanja odgojno-obrazovnog rada te stručnog usavršavanja pedagoških djelatnika. Smatrala je da dijete treba voditi poštujući

njegov integritet, uočiti njegove jake strane i preko njih ga pridobiti da samo postane odgovorno za vlastito ponašanje. Zastupala je pravo djeteta na obrazovanje i djetinjstvo. Djeci je davala prilike da osjete bliskost i toplinu koju možda nisu iskusila u okruženjima iz kojih su dolazila.

Možemo reći da se svojim naprednim idejama uspjela nametnuti u jednom patrijarhalnom društvu i na djelovanje potaknuti građane Zagreba, ali i ostalih dijelova države s plemenitim ciljem pomoći zapuštenoj i zanemarenoj djeci. U ondašnje vrijeme djeca su uvijek smatrana objektima koje su odrasli nastojali oblikovati prema svojoj volji, a najviše se inzistiralo na njihovoj poslušnosti. U toj djeci Milka Pogačić vidjela je što gotovo nitko nije – skrivene potencijale koje samo treba potaknuti na razvoj. I u tome je uspjela. S njom dijelimo mišljenje da primjerena briga za najmlađe osigurava budućnost našeg društva. U njenim je očima svako dijete imalo, kako potrebu, tako i pravo na sreću i uspjeh, te je zaslužilo pravdu. Stoga se borila za društvo u kojem se ne odustaje od brige za djecu već mu se pružaju mogućnosti za dostojanstven život i priliku za razvoj potencijala.

Stalnim radom na sebi i preispitivanjem svojih postupaka nadišla je osobine prosječnog učitelja. Širina njenog djelovanja ostavila je trag od povijesnog značaja za pedagogiju te stoga smatramo da je bila velika učiteljica, uzor i vizionar u tom području.

Otvaranje prvih domova za djecu, stvaranje mreže podrške za njih i održivost tih institucija bili su njena zasluga. Na taj je način doprinijela sustavnom zbrinjavanju djece i osiguravanju osnovnih uvjeta za potrebite. Također, utjecaj je vidljiv i na podizanju svijesti tada važnih i utjecajnih pojedinaca da je briga za napuštenu siročad zapravo ulaganje u budućnost svakog društva.

Njeno nam iskustvo može biti od pomoći u aktualnoj situaciji u kojoj i današnji status djece bez odgovarajuće roditeljske skrbi još uvijek ima prostora za napredak. Slažemo se s Pogačić u vjerovanju da će djeca uvijek biti nosioci velikog društvenog potencijala te je stoga neophodno neprestano raditi na sustavnom pedagoškom djelovanju. Proučavanjem njenog rada, i danas mnogi pedagoški djelatnici mogu pronaći nadahnuće za vlastitu praksu.

10. LITERATURA

1. Bartulović, M., Kušević, B., Širanović, A. (2019). „Prilog razumijevanju pedagoginje: o dispozicijama za pedagoško djelovanje“. *Metodički ogledi: časopis za filozofiju odgoja*, 26 (2), 105-127.
2. Batinić, Š.; Gaćina-Škalamera, S. (2009). *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj: 1849.-2009*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
3. Batinić, Š. (2013). *Kao Hlapić i Gita. Siročad u Hrvatskoj potkraj 19. i početkom 20. stoljeća*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
4. Benyovsky, L. (1998). „Dobrotvorna gospojinska (ženska) društva u Hrvatskoj od osnivanja do Prvog svjetskog rata“. *Časopis za suvremenu povijest*, 30 (1), 73-92.
5. Branica, V (2006). „Razvoj društvene skrbi za djecu u prvoj polovini 20. stoljeća“. *Ljetopis socijalnog rada*, 13 (1), 47-62.
6. Branica, V. (2009). *Institucionalna skrb za siromašnu i nezbrinutu djecu u gradu Zagrebu od 1900. do 1940.*, doktorska disertacija.
7. Buntak, K.; Droždek, I., Kovačić, R. (2013). „Materijalna motivacija u funkciji upravljanja ljudskim potencijalima“. *Tehnički glasnik*, 7 (1), 56-63.
8. Cuvaj, A. (1913). *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, sv. XI, Zagreb: Naklada Kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, Odjela za bogoštovlje i nastavu.
9. Cvetković-Lay, J. (2002). *Ja hoću i mogu više: priručnik za odgoj darovite djece od 3 do 8 godina*. Zagreb: Alinea: Centar za poticanje darovitosti djeteta Bistrić.
10. Dumbović, I. (1979). *Milka Pogačić. Društveni i pedagoški rad*. Zagreb: Školske novine.
11. Dumbović, I. (1992). „Usporedba nekih pedagoških pogleda Milke Pogačić i Antona Semjonoviča Makarenka“. *Anali za povijest odgoja*, 1, 49-57.
12. Franković, D. et al. (1958). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Pedagoško-književni zbor.
13. Gaćina-Škalamera, S. (2014). „Zakon o pučkim školama i preparandijama u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji iz 1874. godine: sto četrdeseta obljetnica

- hrvatskog zakona o obveznom obrazovanju“. *Anali za povijest odgoja*, 13 (13), 99-133.
14. Gaćina-Škalamera, S. (2017). „Učiteljska zadruga (1865. – 1891.). Najstarija učiteljska udruga u Hrvatskoj“. *Časopis za suvremenu povijest*, 49 (3), 571-582.
 15. Glasser, W. (2000). *Teorija izbora: nova psihologija osobne slobode*. Zagreb: Alineja.
 16. Goldstein, I. (2003). *Hrvatska povijest*. Zagreb: Novi Liber.
 17. Goleman, D. (2000). *Emocionalna inteligencija u poslu*. Zagreb: Mozaik knjiga.
 18. Gross, M. (1981). *Društveni razvoj u Hrvatskoj od 16. do početka 20. stoljeća*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
 19. Gudjons, H. (1994). *Pedagogija. Temeljna znanja*. Zagreb: Educa.
 20. Horbec, I., Švoger, V. (2010). „Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774“. *Anali za povijest odgoja*, 9, 5-47.
 21. Hrvatić, N.; Posavec, K. (2009). Obrazovanje učitelja: prema novim kompetencijama. U: Czékus, G. (ur.) *Budućnost obrazovanja učitelja : zbornik radova*. Subotica: Újvidéki Egyetem Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar Szabadka, 473-479.
 22. Iveljić, I. (2010). *Hrvatska povijest u 19. stoljeću*. Zagreb: Leykam international.
 23. Juul, J. (2018). *Četiri vrijednosti koje će djecu pratiti do kraja života*. Split: Harfa d.o.o.
 24. Juul, J. (2013). *Škola u infarktnom stanju*. Zagreb: Znanje.
 25. Leighninger, L. (1995). Historiography. U: *Encyclopaedia of Social Work*. Washington DC: National Association of Social Workers.
 26. Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
 27. Modrić-Blivajs, D. (2007). „Pedagoški standardi nekad i danas“. *Povijest u nastavi*, 5 (9), 27-36.
 28. Pogačić, M. (1930). *Dvije pripovijesti*. Zagreb: M. Šek. (dostupno na: <https://digitalna.nsk.hr/pb/?object=info&id=564507>, 11.4.2020.)
 29. Prlenda, S. (2005). „Žene i prvi organizirani oblici praktičnog socijalnog rada u Hrvatskoj“. *Revija za socijalnu politiku*, 12 (3-4), 319-332.

30. Raguž, M. (2010). „Zakon od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih škola i preparandija za pučko učiteljstvo u Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji“. *Senjski zbornik: prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, 37 (1), 87-97.
31. Sladović-Franz, B. (2003). *Psihosocijalni razvoj djece u dječjim domovima*. Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
32. Šagud, M. (2006). *Odgajatelj kao reflektivni praktičar*. Petrinja: Visoka učiteljska škola.
33. Tasić, D. (1994). „Djetetov pojam o sebi i ispoljavanje poremećaja u ponašanju“. *Kriminologija i socijalna integracija: časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju*, 2 (2), 97-107.